رضاء الدين بن فخر الدين .

احمد بای

ولادتی ۱۸۳۷ ده.   وفاتی ۱۹۰٦ ده.

ایکنچی طبعی .

روسیه مسلمانلری فائده‌سی ایچون یاروم میلیون صوم مقدارنده وقف قالدرمش مشهور سوداگر احمدبای حقنده یازلمش بر اثردر .

آدیکی خیر ایله آگدرمغه ایله همت
عالمه کلدیککه بر طاشی ترك ایتمه دلیل
طاشی ده نقشی ده محو ایدر اما ایام
ابدی دائر اولور السنه‌ده ذکر جمیل .
« نابی » .

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

« وقت » مطبعه‌سی اورنبورغده .
ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ“. ОРЕНБУРГЪ.
1911.

Р 71692

احمد بای ترجمهٔ حالینی اوز وقتی ایله «آثار» ده یازمش همده سوزلرینه اعتمادم کامل اولدیغی جهتله فاضل محترم داملا عالمجان حضرت طرفندن «الدین والادب» مجله‌سینه درج اولنمش معلوماندن کوپ استفاده ایتمشیدم. فقط اوشبو ترجمه، «آثار» نك ۳ نچی جلدنده اولدیغندن و بونی طبع ایتدررگه امیدم آز قالدیغندن، بو مرتبه‌ده احمد بای ترجمه‌سینی آیروب آلوب رساله روشنده باصدرمقنی مناسب کوردم.

رضاء الدین بن فخر الدین

سوز باشی .

اسلام دنیاسنده ، مشهور آدملر حقنده یازلمش اثرلر پك کوبدر . مطبوعاتنك ترقی قیلووی سببندن الوغ جلدلی کتابلر اوچوز حقار ایله صاتولنورغه و مشهور آدملر حقنده یازلمش اثرلرده کورلورگه باشلادی . اوشبو خصوصده ترتیب قیلنمش کتابلرنك بری و الڭ معتبری « وفیات الاعیان » اولسه کرك .

« وفیات الاعیان » ، هجری ایله ٦٨١ (میلادی ایله ١٢٨١) ده وفات اولان قاضی ابن خلکان اثری اولوب ٦٧٢ (١٢٧٤) نچی یلده تمام اولمش و ٩٤٨ صحیفه‌دن عبارت اوشبو کتابده ٨٤٦ عدد کیمسه‌نك ترجمه‌سی سویلنمشدر .

مذکور کتابینك دیباجه‌سنده ابن خلکان : « بونده ، خلیفه‌لرنی یازمادم ، زیرا آنلر طوغروسنده اوزون کتابلر کوبدر . بن ایسه حقلرنده هر وقت سؤاللر اولنوب طورلمقده اولان باشقه بر مشهور ذاتلرنی یازدم » دیه‌در و بوندن صوڭ مقصودینه کرشه‌در .

ابن خلکان ، عرب ادبیاتنده متخصص اولان عالملرنی ، شاعر وادیبلرنی ، مفسر و زاهدلرنی ، پادشاه و امیرلرنی ، مؤرخ و مغنیلرنی ، لطیفه‌چی و محدثلرنی برر برر ذکر قیله‌در . بر قول بارمافلری صاننه خاتونلرده وار . طبیبلر ، فیلسوفلر یوق ؛ یا که یوق دیه‌جك درجه‌ده آزدر .

اوشبو عصرمزدن آلتیوز یللر ایلك وقتلرده ، اسلام دنیاسینك شهرتلی آدملری آنچق مذکور صنفلر اولور ، مجلسلرده اولان سوزلرده شونلر حقنده بورر ، سؤال و استفسارلر هم شونلر خصوصنده اولوب امتنك بقا و دوامینه سبب ، شونلر حساب ایدلنور ایمش . ابن خلکان سوزلرینك سیاق و سیاقلرندن آڭلادیغمز اوشبودر . اگرده ایگون و مال آسرامق اشلرینی ترقی ایندروچیلر ، هنر و

صناعت حقنده خدمت کوستروچیلر، تجارت ومعیشت حاللرینی اصلاح ایتمك حقنده طرشوچیلر، اسلام ملتی فائده‌سی ایچون وقفلر قالدروچی و وصیتلر قیلوچیلر حقنده سؤاللر اولنسه و اسملری ده مجلسلرده کوب یورسه ایدی اوزینك قویمش شرطینه کوره ابن خلکان مذکور اثرنده شوبله آدملر حقنده‌ده بعض شیلر یازار، سارانلق قیلماز ایدی.

«بغداد» شهرینی، «نظامیه»، «جامع الازهر»، «المستنصریه» بنالرینی (*) صالوچی، «قرطبه» ایله «قصر الزهراء» همده «القنطره»نی توزوب زینتلرگه غرق قیلوچی اسلام معمارلرینك، اوشنداق «مکه» شهرنده و عرفاتده بیلغه‌لر یورتوچی مهندسلر ایله الك ایلك مرتبه اوله‌رق بیل تگرمه‌نی، ساعت اشله‌وچی وبونلرکبی اسلام ماهرلرینك، بتون هنرلری خلیفه‌لر سرایلرنده جاریه‌لر ایله شایاروب ومسخره‌لشوب اوطورمقدن همده خلیفه‌لرنی کولدرمکدن عبارت اولان ابو دلامه و ابو العینا و بونلرنك دیسنه‌لر ایله صانالمقده اولان ایده‌شلری قدری اعتبارلری اولمامشه‌یدیرکه، نه ابن خلکان ونه باشقه‌لر بونلردن بحث ایتمامشلر، کتابلرینه یازمامشلردر. حالبوکه اسلام دنیاسینك بقاسی، شورت و اقتداری لطیفه‌چیلر ویروچیلردن زیاده مهندس ومعمارلر، اهل کسب واهل حرفتلر، ایگونچی وسوداگرلر همتلرینه باغلی اولسه کرك.

شبهه یوقدرکه اوز عصرلرنده اولان خلقلر بونلرنی تقدیر ایتمشلر، مجلسلرده بر بری ایله بونلر حقنده سویلاشمشلر وسؤاللر قیلشوب جوابلر ویرشوب طورمشلردر. «بغداد» دن قوزغالوب‌ده قطب شمالی یاننده اولان «بلغار» مزغه یول آچوب کیلوچی عربلر و آوروپا ماللرینی «بغداد»غه آلوب واروب آقتاروچی «بلغار» ترکلری کوزلرگه کورلمکسزین تیللرگه توشما کسزین قالمامشلردر. لکن بو طوغروده اولان قصورلر ملتده و خلقده دگل بلکه مؤلفلرده‌در. مؤلفلر، معیشت اجتماعیه ترا کلری اولان معمارلر و تاجرلر، اهل کسب وماهرلر حقنده، اوشنداق

(*) اوز وقتلرنده مشهور مدرسه‌لردر.

مسجدلر و مکتبلر همده کتبخانه و مسافر خانه‌لر تأسیس قیلوچیلر و عموم استفاده‌سی ایچون وقفلر قالدروچیلر حقنده خصوصی اثرلر یازمق دگل حتی استطراد یوللو اولسون سویله‌مك حقنده خیلی سارانلق کوسترمشلردر. اسلام دولتلرینك کوچلی وقتلرنده و مرکزلرده اولان خلقلر آراسنده‌ده عمومی عادت اوشبو یولده اولدیغی انکار اولنماز. دنیانك اك یراق بر طرفنده و اسلام مرکزلرندن یراق برنده طوروچی بزم کبی قوملرنك حاللری نه حالده اوله‌چغی اوز اوزندن معلوم اولسه کرك.

«بلغار» شهرنده اوشبو کونده باشینی کوك گه کوتاروب طورمقده اولان مناره ایله «قزان»ده سیون بیکه مناره‌سینی بنا قیلوچی معمارلر، روس کنازلرینك التماسلرینه کوره مملکتلرینه واروب کلیسه‌لر بنا ایدوچی اسلام استاذلری حقنده معلوماتمز اولماز ایسه عجب ایدلماز. زیرا معاصرلری بونلر حقنده یازمامشلردر. اگرده یازمش اوله‌لر ایدی توقز یوز طوقسان توقزی هلاك اولدیغنده‌ده لا اقل بری سلامت قالمش و بزلرگه‌ده کلوب یتمش اولور ایدی.

***

دنیاده اك ینگل اش، عیبنی باشقه‌لر اوستلرینه تاشلاب طورمقدر. حیات اجتماعیه ترا کلری اولان ذاتلر حقنده کتابلر و اثرلر اولمادیغنی عصرلرنده اولان مؤلفلرگه تاشلاب، اوزمز سلامت قالورغه ممکن. لیکن اك ایلك مرتبه اوله‌رق اوز مملکتمزده، مطبعه ایچون عربی حرفلر کیسه‌مش و تاش باصمه‌لر تأسیس قیلوب صنایع نفیسه‌دن اولان خطاطلقنی ترقی ایتدرمك حقنده اجتهاد ایتمش کیمسه‌لرمز وملی کوبلرمزنی نوطه‌لرغه قویمش و ساعتچیلك طوغروسنده خیلی هنر کوسترمش آدملرمز وار ایدی. اوشنداق اولنسز، صوسز چوللر آرقلی روسیه ماللرینی بخارا و کاشغر طرفلرینه، چین ولایتلرینه قدر یتکرمش همتلی سوداگرلرمز، زاوود و فابریقه همده پریسکه‌لر و پاراخودلر ایشلاتمش غیرتلی آدملرمز اولنور ایدی. بونلرنك ترجمهٔ

حاللری نه برده‌در؟ یازلمادیغینك قباحتی کیملرده‌در؟ بونلر اونودرلق مرتبه‌ده ایسکی آدملرده دگللر ایدی.

***

هنر و غیرت طوغروسنده بالالر و یاشلرنك نصیحت ایشدرگه محتاج اولاچقلرنده شبهه یوق. فقط بونلر ایچون الڭ گوزل و اثرلی نصیحت، هنرلی و غیرتلی آدملرنی کوسترمك و آنلرنك ترجمهٔ حاللری ایله آشنا ایتمکدر. بالالر ایچون، اوزینك اجتهادی سببندن فقیرلك عالمندن چیقوب الوغ بر بایلق غه ایرشمش کیمسه‌نك ترجمهٔ حالی حقنده یازلمش قسقه بر اثرنی اوقومق، اجتهادلی اولمق حقنده «تنبیه الغافلین» قدر اوزون سویله‌ب نصیحت ایتمکدن ده اثرلی اوله‌چقی معلوم. کندی آتا و بابالرنده برگنه دانه اولسون مثال کورمامش بالالرنك، قطب شمالی سیاحتنه کتمك یا که هواده اوچمق فکر ینه کرمك‌لر ینه امید آزدر.

***

بالالر و عموما یاشلرگه اورنه‌ك اولمازمی؟ دیه اوزینك زماننده و عصرداشلری آراسنده همتی ایله مشهور اولان احمد بای ترجمه سینی یازارغه نیت ایتدك. احمد بای، فیلسوف یا که ادیب و علامه دگل، بلکه اوز اسمینی یازمقدن عاجز بر امی‌ایدی. فقط امی‌لگی ایله برابر عقللی و حمیتلی، دیندار و ملتپرور ایدی. اوزینك ملتینی سودیکندن ملت بالالری فائده‌لنسون ایچون الوغ خیرات قالدردی. احمد باینك باشقه «امی» لردن اولان آیرماسی ایشته اوشبو نقطه‌ده‌در. حقنده رساله ترتیب ایتمکلکمزده اوشبو عمللری ایچوندر.

احمد بای، اوزینك کوب عمرینی کچرمش و «حسینیه» دیه مشهور مدرسه‌سینی تأسیس ایتمش اولان «اورنبورغ» شهرنده اولندیغم ساعتلردن فائده‌لنمك نیتی ایله بونك حقنده بو رساله‌نی توزودم. بو کون اولماسه کیله‌چك بر کونده شاید اوقوچیلر اولور.

I

قارغالی شهری.

«اورنبورغ» دن یکرمی چاقروم برده «سافمار» بیلغه‌سینڭ اوڭ یاری اوسننڭ صرف مسلمان اهالیسندن عبارت «سعید» اسمڭ بر شهر وار. بو کونده اوشبو شهر «قارغالی» دیه مشهوردر. سعید آیط (عبد) اوغلی خیالین اسمڭ بر مسلمان سوداگر طرفندن تأسیس ایدلدیکندن «سعید» دیه آتالمش و رسمی اسم اوله‌رق قالمشدر. اورال و ایدل بویلرنڭ بوندن باشقه، اسلاملر طرفندن تأسیس ایدلمش شهر بو کونده یوقدر.

سعید بابای، قزان غوبرناسی ممادش اویازی «بایلر صباسی» (روسچه‌سی Маметова пустошь) اسملی آولدن ایدی. آسیا ایله روسیه‌نڭ حدودی اولدیغندن هر ساعتده یاو کیلوب باصمق مخاطره‌سی آستنده طورمش اورن‌غه شهر بنا قیلمقی جسور و بهادر بر آدم اولدیغنه دلیلدر.

سعید بابای احوالینی ومفصل ترجمه‌سینی بیلور ایچون طریشوب و هر تورلی چاره‌لرگه کروب قارادق ایسه‌ده امیدمز بوش‌غه کتدی. لازم قدر معلومات نابارغه حتی وفات سنه‌سینی‌ده بیلورگه موفق اولمادق. باشقه آدملرمز قبیلندن بونڭ احوالی هم اونودلمشدر.

بوغروسلان اویازنڭ «بایتوغان» قریه‌سنده یونس حاجی یوسف اوغلی خیالین اسملی معروف سوداگر هم اوشبو سعید بابای ایله بر فامیلیه‌دندر.

سعید بابای، سعید شهربنی حکومت طرفندن ۱۱۵۹ ـ ۱۷٤٥ تاریخنده وبرلمش رخصت موجبنچه ۱۷٤۹ تاریخنده تأسیس ایتدی وقزان، سمبر، وانکه غوبیرنالرندن یعقوب ایکیوز قدر جان حسابی کنوروب اورنلاشدردی. ایشته بو کونگی قارغالی شهری اوشبو روشده تأسیس ایدلمشدر.

ایمپراطوریتسه یلزاویته طرفندن سعید بابای اوزرینه اوشبو شیلر انعام ایدلمشیدی: ۱) سعید و آنڭ اوغللرینه سعید شهربنی بنا ایدوب برلشورگه رخصتدر؛ ۲) قزان طرفندن ایکیوزجان مقدارنده مسلمانلرنی کنوروب اوشبو شهرده اورنلاشدررغه اختیارلیدر. ۳) ایگونلك و پچانلك، حیوان یوررلك قر و بولونلر و یورتغه متعلق اورنلر، سانمار صونده اولان بالقلر، سانمار اُرمەسنده اولان آغاچلر، قارغالی صوینه قدر اولان اورمانلر جملەسی بونلرغه ملکدر. بناءً علیه اوشبو یرلرده تگرمەن و زاوودلر بنا ایتمکدن منع یوقدر؛ ٤) هنر و صناعت بابنده ماهر استاذلرنی قانغی مملکت اهالیسندن اولسەده اولسون اوز آرالرینه چاقروب کنوررگه اختیاردر.

بو شهرنڭ بناسی مشهور قارا صقال واقعەسی (۱) وعموما باشقرد ماجرالری باصلوب بر قدر طنچلق حاصل اولدیغندن صوڭدر.

بو کونگی سعید (قارغالی) شهرنده پوچته و تلغراف یوق، خستەخانه و طبیب فلان یوق. بوڭا شهر دیمك، حکومت طرفندن وبرلمش بر امتیازدن عبارتدر. یوقسه اوزینڭ معناسی جهتندن بو شهر اڭ توبەن درجەده اولان بوری و بوگولمه شـهرلرینەده قیاس ایدلماز. شایان ذکر بر شی وار ایسه اولده ایسکی بابالر طرفندن بنا ایدلمش زور زور منارەلی تاش جامعلردر. بو جامعـلر مقدمگی مسلمانلرنڭ همت و غیرتلرینه مجسم مثال اولەرق طوررلر.

---

(۱) بونڭ واقعەسی «شورا» ده ۱۹۰۹ ـ ۱۹۱۰ ده، محترم منیرافندی هادی طرفندن مفصل صورتده یازلمش ایدی. مطالعه ایدلنه.

سعید بابانڭ اوزی معیشت ایتمش تاش بناسی بو کونده هم سلامت اولوب شهرنڭ تمام اورتا بر برنده‌در. عائله‌سی حقنده معلومات تابلمادی ایسه‌ده عبدالکریم، ابراهیم، حسن اسمنده اوغللری اولدیغی معلومدر. روایتلرگه کوره اولگی ایکیسی بر آنادن اولوب صوڭغیسی قالمق توره‌سی قزندن طوغمش ایمش. عبدالکریمنڭ احمد، محمد، صالح اسمنده و ابراهیمنڭ‌ده موسی، محمد، عبد الکریم اسمنده، حسن‌نڭ اسحاق، احمد اسمنده بالالری اولمشدر.

روسیه اسلاملرنده بابلق ایله علم عائله‌لرنده دوام یوقدر. فرنکرده بابلق وعلم عائله‌لری اوچ ودورتیوز یللر طوناشدن آتادن اوغلغه قالوب طوردیغی حالده اسلاملرده یوز ییگلر میراث آلمش بالالر بر وقتده باشقه‌لرنڭ اڭ توبه‌ن یالچیلری اولوب یوررگه مجبور اولورلر. عصرلرنده محترم عالملردن صانالمش ذاتلرنڭ بالالری‌ده ترلری بوگولمی وبسم الله‌نی درست اوقورغه قدرتندن کیلمی طورغان عامی اوله‌رق قالورلر.

بو حاللر ایسه دنیالرمزنڭ ایرکن ورقیبلرمزنڭ یوق وقتلرنده ایدی. اما بو کونده آرامزغه روس، یهودی، نمسه ولاطیش ملفزلاشوب طولدی، بونلر ایله برگه یوررگه وبرگه طوررغه مجبور اولدق. ایمدی بوندن صوڭ حاللر نیچوك اولور؟ اگر، بزلرده حقیقت حالده دین و ملت قایغوسی اولسه ایدی اصول جدیده وکیوم بحثلرینی بر طرفغه قویوب، کیله‌چك کونده آتا اولاچق بو کونگی بالالرنی گوزل تربیه ایدوب اوسومزدن یورچمزنی توشرمك حقنده مشورت قیلشور ایدك و قول قولغه طوتوشوب برلکده چاره‌لر ایزلر ایدك. فقط نه کبی زمانده ونه کبی اورنده ایدیکمزنی بیلماکسزین همیشه اولگی فائده‌سز دعوالر ایله وقتمز اوتار، فرصتلرمز کوندن کون قاچار. «اذا اراد الله بقوم سوءً اعطاهم الجدل و منعهم عن العمل» اوشبو اولسه کرك.

سعید بابانڭ نسللری هر بری اولماسه‌ده، کوبسی اوشبو عادتکه موافق، همتسز واشلکسز اوله‌رق قالدقلری وبونڭ سببندن فقیرلککه توشدیکلری روایت ایدلنور.

اسماعیل بیکمحمد اوغلی اسملی کیمسه، اوزینڭ سیاحت نامه‌سنده(۱):
«تاریخ بیڭ یدییوز ایللی برنچی (۱۷۵۱) ایدی، اورنبورغ قاشنده‌غی سعید بیسته‌سینڭ اسطرشینه سعید زمانی ایدی. الله تعالی‌نڭ امری ایله، تقدیرده یتلمش بوینچه ملا نادر، ملا یعقوب، اسماعیل، عبد الرحمن و ملا نادرنڭ بر قوشچیسی (خادمی) اوشال ایرانلرنڭ بیشبنی اسطرشینه سعید آغا، بازارگانلك طریقنچه بخارا شهرینه یوللادی. بن اسماعیل غریب اول جمله‌ده بار و یولداشلرمز ایله اورنبورغ شهرندن قزاق سمتنه اوته یکرمی ایکی کونده «اورگانج»گه واردق . . . » دییور. اوشبو سیاحت نامه‌ده مذکور اولان سعیداسطرشینه، بزم سویلمکده اولدیغمز سعید غیالین‌نڭ کندیسی اولسه کرك.

«قارغالی» شهرنده، هر عصرده اوزینه کوره شهرتلی عالملر والوغ سوداگرلر، آز اولسه‌ده شاعر و ادیبلر اولنوب کلمشدر. هر بر شهرنڭ تاریخی شول شهرده اولان یوقاری طبقه آدملری طرفندن یازلنوب نشر اولنمقی عادت اولدیغی حالده «قارغالی»ده‌اولان یوقاری طبقه خلقلر طرفندن بویله بر نرسه میدانغه چیقارلدیغندن خبرمز یوق.

«قارغالی» شهری صالنوب اوشبو کونلرگه قدر اولان مدت ایچنده احتمال که کوکدن من ایله سلوی اینگان کونلر وبویله کونلرنی اونوتدره‌چق کیچه‌لر کوب اولمشدر. لکن بزگه کوره «قارغالی» نڭ پارلاق بر زمانی اولمش ایسه، بوده- اوشبو کوندن اون یللر مقدم، بر برندن خبرلری اولمامش ادب و علم محبلرینڭ ییغلوب علم مجلسلری توزومش زمانلریدر. روسیه اسلاملری آراسنده مختلف

(۱) اوشبو سیاحت نامه، بزم طرفمزدن بر مقدمه وبر خاتمه قوشلوب ۱۹۰۳ ده «قزان»ده خاریتونوف مطبعه‌سنده، ۳۲ بیتده نشر ایدلدی.

مدرسه‌لرنڭ شاگردلری بر یرگه کیلوب ده بر نر بیه فوریداشچه معامله‌لرده اولمقلری الڭ ایلك مرتبه اوله‌رق اوشبو مجلسلرده کورلمشدر.

١٩٤٩نچی یل مای یاکه ایيون آیده، قارغالی شهریدك بناسینه ٢٠٠ یل طولمق مناسبتی ایله بویوك (آلوغ بیرام) اولاچقده شبهه یوق. اول وقتده مسلمانلر اولورمی یاکه منقرض اولوب بتارلرمی اما «قارغالی» اورامنده ترامؤایلر آطاماسیلر یوروب طوراچقمی، اورامنری آدم دگری اولوب الکتریق ایله یقتورتلاچقمی، تیلیغرام و تیلیفونلر یاکه بونلردن ده‌ی عجب اولان باشقه نرسه‌لرنڭ اشلاب طوراچقمی «بولمار!» دیه دعوی قیلورغه هیچ کیمنڭ جسارتی یتماسه کرك.

*
* *

بو کونده «قارغالی»ده اون عدد مسجد اولوب کوبسنده ایکیشار اوکارلی ملا واردر. قراشلر وخلیفه‌لر، صوفی صوری بورنلر حسابغه کرمادیکی تقدیرده‌ده باروم بور قدر (خلق اصطلاحنچه کوره) «علماء» اوله‌چقی طن قیلنور. بتون اهالیسی تخمینا اون اوچ بیگدر.

درجه‌سی یارلمه‌ده اولان احمد بای اوشبو «قارغالی» شهرنده طوغوب اوسمش و یشلك کونلرینی شونده کچرمشدر. اوشبو مناسبت ایله بو شهر حقنده بر قدر یازلورغه احتیاج کورلدی.

II

اورنبورغ شهری.

اورنبورغ، اورنبورغ غوبرناسینڭ اداره مرکزی بر شهر اولوب «اورال» یلغه‌سینڭ اوڭ یاری اوستنده «قزل توبه» (Красная горка) اسملی اورنده بنا ایدلمشدر.

بو شهر انڭ ایلك، قرغیزلر هجومندن صاقلار ایچون دیه ۱۷۳۵ نچی ییلده «اور» (Орь) صوینڭ «اورال» ییلغه‌سینه قوشلغان بر یره صالنمش ایدی. (حاضرده بو یرده «اورسکی» شهریدر). ۴۰ ییل صوڭ، حاضرگی اورنینه کوچرلدی.

بو کونگی حسابغه کوره «اورنبورغ» ده یوز بیڭ اهالی اولوب بونڭ دورتدن بری اهل اسلامدر. ۴۷ رسمی عبادت خانه اولوب بونڭ ایچنده ۳۸ پراوُاصلاوی، ۱ قاتولیك، ۱ لوتیران کلیسه‌سی، ۷ مسجددر. روسیه‌ده مشهور اولان بانقه‌لرنڭ شعبه‌لری و بر نیچه زاوُود، شهردن ایکی چاقروم یرده میناوی دوُور اولوب حایلکده سودا ایدلمه‌در.

شهرده ۱ ریالنی مکتب و ۱ ایرلر هم ۳ عدد قزلر غیمنازیه‌سی، ۱ ایرلر و ۱ قزلر پروغیمنازیه‌سی، ۱ روحانی سیمینارییه، ۱ معلملر سیمینارییه‌سی، ۲ قادیتسکی قورپوس، بیارچه‌یاور روحانی مکتبلر، ۲ عمومی کتبخانه، موزه خانه، و بر قدر خسته خانه واردر.

مسلمانلرنڭ هر بر مسجد حضورنده ابتدائی و بعضیلرنده رشدی و اعدادی مکتبلری و بر جمعیت خیریه‌لری وار. جمعیت خیریه‌نڭ ۲۳۰۰۰ صوم قیمتنده غیر منقول ملکی و ۱ عمومی کتبخانه‌سی، فقرا بالالریه مخصوص ابتدائی مکتبلری وار. هفته‌ده ۳ — ۴ مرتبه نشر ایدلمکده اولان «وقت» اسمنده ملی و سیاسی غزیته‌وآیده ایکی دفعه نشر ایدلمکده اولان علمی وادبی «شورا» اسمنده مجموعه اوشبو شهرده چیقار.

اورنبورغ غوبرناسینڭ و تورغای اوبلاستینڭ غوبرناطورلری ایله کمسه‌لر به‌لری وغوبرنسکی پراوُلینیه ایله اوبلاستنی پراوُلینیه‌لری، «تاشکند» تیمر بولینڭ باشلغی ایله اوپراوُلینیه‌سی اوشبو شهرده طورر.

احمد بای طرفندن تأسیس ایدلمش «حسینیه» مدرسه‌سی و وقف ملکلرینه نظارت قیلمقده اولان اداره (بو کونده رسمی دگلدر) ایشنده اوشبو شهرده‌در.

III

احمد بای عائله‌سی.

احمد باینك براق بابالری سعید قصبه‌سی تأسیس ایدلدیکده قزان غوبرناسی ممادش اویازی «کیباك خواجه» قریه‌سندن هجرت ایدوب کلمشلردر. بونلرنك معلوم اولانلری عبدالله اسمنده بر ذات اولوب، احمد باینك نسبتی اوشبو عبدالله‌نك اوغلی حسین اوزرینه‌در.

حسین بن عبدالله اوز عصرنده بعض دولتلی و معتبر بر آدم اولوب بو کونده قارغالی صووی بوینده اولان بشنچی آغاج مسجد بونك طرفندن بنا ایدلمشدر. مذکور مسجد ایسه اك ایلك ۱۷۶۰ تاریخنده بیکچنطای بن محمد قل طرفندن بنا اولنوب صوکره اوت قضاسی ایله تلف اولمشیدی.

حسین‌نك اوغلی علی، بای بالالری نظامی اوزرینه آتاسندن قالمش مالنی تمام بتروب، فقیر حالده «ایلاك» شهرنده وفات ایتمش. عبدالباقی، احمد، عبدالغنی، محمود، عبدالرحمن اسمنده ایر بالالری و بر قاچ عدد قز بالالری یاش و یتیم حاللرنده قالمشلردر.

IV

احمد بای.

احمد بای ۱۲۵۳ ــ ۱۸۳۷ تاریخنده قارغالی شهرنده دنیاغه کلوب باشقه طوغمه‌لری ایله برابر آتالرندن فقیر حالده یتیم اوله‌رق قالدقلری سببندن دنیانك کوب مشقتلرینی کورمش حتی‌که قاره اشلر

اشلەب بورمش وکونینی ١٢تین‌گە باللانوب تیرس، کیرپچ صوقمش در. اوشبو حال ایلەدە دنیادن امیدسز اولمای، بلکە همیشە اجتهادینی و غیرتنی، صبر و ثباتینی آرتدروب طورمشدر.

صوڭرەدن بر وقتلر بچوك اولسەدە بیش صوم آقچە حاصل قیلوب «اورنبورغ» شهرینە کلوب فرق نارتمە سوداسینە کرشمشدر. اوشبو کسبی آز آز اولسەدە آلغە کیتوب کوبلرنڭ برندە آت آربا آلورغە موفق اولمش.

احمد بای اوربنڭ آت آرباسینی ییگوب تاتلی نامر و کوك تاشلر بری صالوب قزاق آراسینە چیغوب کتمش و قزاقلرنڭ: «آقچە صانام نە وبرەسز؟» دیە یوردیکلری بر وقتدە سودا قیلوب آلماشوب یورر اولمشدر. اوربنڭ غیرتی و قزاق خلقینڭ سادەلگی و شول یللرگەدە بو وقتلردە نمسە و یهودیلرنڭ آیاق باصمادقلری سببندن بخشی دولت حاصل أیلمشدر.

بوندن صوڭ طوغانلری ایلە «اورنبورغ» شهرینە کوچوب کلمشلر و برلکدە سودا قیلوب الوغ بایلردن اولمشلر در. اوتوز بیش یللر برلکدە تجارت ایتدیکلری صوڭ ١٨٩٦تاریخندە طوغمەلری اولان عبدالغنی حاجی و محمود ایلە اوچ برادر دورت میلیون صوم ملك و دولت تقسیم ایتمشلردر. (عبدالباقی ایلە عبدالرحمن، مقدم وفات ایتمشلردر.)

احمد بای ١٢٩٦ـ١٨٧٩ تاریخندە حجازگە سفر ایدوب حج قیلدی ومدینەگە واروب رسول‌الله مسجدینی زیارت ایتدی. روسیەنڭ بیوك شهرلرندە سودا ایدوب یوردیکندن اوستون اوشبو قصد ایلە گیرمانیا و انگلترە مملکتلرینەدە سیاحت أیلدی. برادرلری ایلە بولشدیکلری صوڭ «قزان» شهرینە هجرت ایتدی و شوندە ١٣٢٤ـ ١٩٠٦نچی یل ١٠نچی دیکابر (٨نچی ذوالقعدە) دە دنیادن اوتدی. وفات اولدیغی کوندە تقریبا بر میلیون آلتیوز بیڭ صوم ترکەسی

قلوب وصبیلرنی چیقارغان بعدنده طوغمه‌سی محمود حسینوف ایله خانونی عائشه عبدالعلام قزی آرالرنده تقسیم ایدلدی. الله تعالی مظهر عفو وغفران ایتسون!

ولادتی	هجری	ایله	١٢٥٣	میلادی	ایله	١٨٣٧
وفاتی	«	«	١٣٢٤	«	«	١٩٠٦
یاشی	«	«	٧١	«	«	٦٩

٧

صبیلق وقتی و تربیه‌سی.

احمد بای صبی وقتنده پك شوق و شابان اولوب، ایلك تربیه سینی آناسی حمیده قارتچقدن آلمشدر. صوکره اوز محله‌لریدك مؤذنینه یوروب دورت بیش قش عمر اوزدرمش وبر قاچ عدد هفتیك شریف طوزدرمش ایسه‌ده اوقورغه و یازارغه اوگرنه آلمامشدر. یابودیعی صوك ژیکسل هم چیك کمی کاغدلرگه و اوز اسمندن یازلمش مکتوب لرگه امضا یازمق لازم کلدیکدن، قاره صاوتغه یانوب چیقغان صوك کاغد اوستندن اونوب کیتکان قارا تارافان آیاقلریدك ایز یه اوخشاشلی بر روشده امضا قیلورغه اوگره‌نمشیدی. فقط روسچه امضاسی مسلمانچه اولان امضاسینه کوره خیلی آرتقدر. هر ایکیسیدك کلیشه‌لری اوشبو رساله‌ده عینا قویله‌چقدر.

دورت قش مکتب‌گه یوروب‌ده اوز امضاسینی قویه بیلمادیکنی بو زمان یاشلری احتمال که مبالغه‌گه حمل قیلورلر. فقط بونده مبالغه یوقدر. حتی کندیسی مکتب و مدرسه‌لری اصلاح حقنده سوز چیقمش مجلسلرده: «بن بیش صوم آنچه ایله دورت میلیون مایه حاصل ایتدم، ایمدی بنم حقمده: — غنی و دهنسر، یالقاو و اجتهادسز —

دیه هیچ آینوچی اولورمی ؟ شوبله ایسه‌ده دورت قش اوقوب اوز اسممی یارارغه واوقورغه اوگرەنه آلمادم ، بونك سببی بنم یالقاولقم واجتهادسزلقم دگل، بلکه باشقه بر شی اولسه کرك ، بو ایسه ترتیبسز ونظامسز اوقومقدن باشقه دگلدر » دیه هر وقت سویلر ایدی .

VI

کسب و تجارتی .

احمد بای : « طربش آدم‌گه الله تعالی باردم و برەدر ، کشی بولدرغان اشنی بولدررغه بنم‌ده قولمدن کیلورگه تیوشلی» اعتقادی ایله کسب‌که کرمش وکیچ ایله کوینی ، محنت ایله راحتنی ورق ایتمکسزین اوشبو مسلکنده دوام ایتمش ، نه قدر بلا و قضا کورر اولسه‌ده اصلا قاوشاماس ومتردد اولماز بلکه اولکیدن زیاده غیرتینی ارتدرر اولمشدر .

قزان خلقینك ساده‌لکی هم‌ده ژولمه بیلمەسندن اوقموتیق هنوز اونتمادقینك احمد بای‌نك دولت تابمقینه سبب اولدیغی انکار اولنماز . بونکله برابر «طربش آدم‌گه الله تعالی باردم وبرەدر ، کشی بولدرغان اشنی بولدررغه بنم‌ده قولمدن کیلورگه تیوشلی » اعتقادینك‌ده الوغ اثری اولمشدر . شول وقت مسلمانلرینك بورا کاری یتمارلك روش ایله سودالر قیلمقی و فابریقه‌لر اشلانمکی‌ده مذکور عقیده‌سینك ثمره‌سی اولسه کرك . اعتقادلر سببندن برر بر آدم دگل، بلکه الوغ قوم و ملتلرده مفرض اولورلر یاکه دنیاغه صاحبلك ایدوب طوررلر . بوندن بیك یللر مقدم « جبل طارق» آرقلی چیقمش کچوك بر آدم جیوندیغی بتون آوروپانی تتراندیکی حالده بو کونده هندستاننك ٧٠ میلیون قدر مسلمانی ٣ میلیون مقدارنده اولان انگلیزلرگه اسیر

... тека
имени Ахмет-За... Валиди

اوله‌رق طورمقلر بنك سسی مسلمانلرده اعتقاد اورگرمکدر.

اوزندن مال آلمقده اولان نمسه و یهودیلرنی کوردیکده: «بولر بزدن آلمش نرسه‌لرینی آوروپا بازارلرنده کوب فائده‌لر برابرینه صاتمقده اولسه‌لر کرك، شوبله بازارلر ایله طوغریدن طوغری اوزمز مناسبت پیدا ایتسه‌ك و واسطه‌سز معامله قیلور اولسه‌ق دخی ده آرتق ربح آلسه‌ق کرك، کشیلر قولدن کلگان اش برنك قولمزدن نیچون کلماسون؟» دیه آوروپا بازارلرینه یوروب سودا کانتورلری آچوب قارادی. فقط احمد بایك مشرق طرفینه تطبیقی ممکن اولغان فلسفه‌سی، مغرب طرفده تطبیقی ممکن اولمامش، بونی نیسه کندیسی کوزی ایله کوروب بیلمشدر.

اوشبو حقده بحث ایتمش برمقاله‌سنده محترم یوسف اقچوری افندی دیبور (*):

«یهودی و نمسه‌لردن بر گروه، اورنبورغ شهرینه و آنك اطرافینه کیلوب ایچاك بیمارغه کرشدیلر و بوی‌ده چیت مملکتلرگه یباروب طورور ایدیلر. احمد بای ایسه ایچاك کلرنك نیچون بیعولدیعنی ونه برلرگه بیارلدیکنی اصلا بیلمادیکی حالده مجرد یهود و نمسه‌لردن کورمکچی، آنلر چیقارمش بازار حسابی ایله ایچاك بیمارغه کرشدی. اوریلك سوداغه ماهرلگی سبدن ایچاکنی ارزان آلدیغندن یهود و نمسه‌لرگه صاتوب خیلی ربح کورور ایدی. صوڭره ایچاكلرنك نیچون بیعولدیعنی و نه برلرگه کندیگنی اوگره‌ندی، اوشبو وقت نمسه و یهودلرنك واسطه‌لقلرندن قورتلوب ایچاکنی نمسه ویهودلرنی بورتمکده اولان الوغ قومپانیون اسمینه بیارور اولدی. صوڭره بونك واسطه‌لقندن‌ده قورتولمق فکرینه کردی و طوغریدن طوغری سودا آچمق قصدی ایله ۱۸۹۳ نچی ییلده ـ بیرلین شهرینه الوغ پارتیا ایچاك کتوروب، اڭ ایلك مرتبه اوله‌رق تجارت خانه آچدی. مال

(*) بو مقاله، معتبر «ترجمان» غزته‌سنده درلنمشیدی. ۱۹۱۰ نچی ییل ٤نچی عدد.

کوب ، آقچه کوب ، ینارلك قدر عقل وفکر وار . اما احمد بای شول برنڭ تیلنی بیلمار ، تجارت ومعیشت اصوللری ایله آشنا اولمار ایدی . ایشته اوشبو حاللر ، فوق العاده صورتده یارادلمش احمد بایڭی — درلین‌ده — یهودی باردمینه محتاج قیلدی ویهودی واسطه لعمدن قورتلمق آرتدن بورودیکنده روسیه تبعه‌سی اولان بر یهودیی اوز خدمتینه آلدی . مالی اوچوز آلمق یوللرینی بیلدیکندن احمد بای اوشبو تجارت خانه‌سندن ضرر ایتمادی . اوشبو مدتده احمد بای ایکی مرتبه درلین شهرینه کلمشدر . لکن بیش یل صوڭره‌سنده ۱۸۹۸ ده تجارت خانه‌نی بتون بتونه یابدی واشلرینی توقتاتدی .

سودا اشلرینڭ اڭ مشکل واڭ یاشربلرینی عملیاتی ایل بیلمکده اولان احمد بابڭ اوشبو تجارت خانه‌نی یابوینه و اشینی توقتاتوینه حقیقی سبب خیانت ایدی . زیرا چیت مملکت خلقینڭ احوال روحیه‌لری ایله آشنالغی اولمار و اوری ایله معامل‌ده اولنه‌چق تمسه‌لرنڭ تیللرینی بیلمار ایدی . غیرت وجسارتنه مغلوب اولدیغندن احمد بای آوروپاده اولان اڭ اولوغ بر سودا مرکزینه کیروب توشدی ایسه‌ده فائده‌که کور قولاعی ، قول وآیاغی اوز یانك خدمتده اولان یهودیدن عبارت ایدی . یهودی نه یرکه آلوب وارسه شونده وارر ، یهودی نه سویله‌سه شونی دڭلار ایدی . اگرده احمد بای طوغریدن طوغری تمسه ایچا کچیری ایله سویله‌شرگه وبو طوغروده آنلر ایله واسطه‌سز آڭلاشرغه موفق اوله ایدی ، احتمال که تجارت‌خانه‌سینی یاباچق برده(۱) دخی‌ده آرتق ترقی قیلدرر ایدی» .

بوسوی افندی مقاله‌سندن انتخاب ایتدیکمز خلاصه بودر . بر مملکت ایله سودا قیلمق ایچون تیل بیلمك ، آقچه جملری و بانقه معامله‌لری هم‌ده تجارت حقنده اولان نظاملر ایله آشنا اولمق لازم

(۱ محمودگوی دیسی حوزیسه گوره بو تجارتخانه‌نی یابوچی احمدبای دگل ، بسکه اه . آرا بولشمیبکلرنده عبدالغنی حاجی حصه سینه قالمش ، عبدالغنی حاجی طرفیندن یابلمشدر .

ایدیکنده شبهه یوق . اوشبو تجربه‌لرینك نتیجه‌سی اوله‌رق ، ایسکی عادتلری قبیلندن معلومانسز طوردقلری وقتده روسیه مسلمانلرینك سودا باسنده یهودیلر ، نمسه‌لر ایله رقابت ایده آلمیه‌چقلرینی بلکه بتون بتونه دولتلردن آیرلاچقلرینی گوزل بیلمشدر .

بتون روسیه مسلمانلری روسچه اوقورغه، دینی اسمدن قارشو طوردقلری بر وقتده احمد بای اوزبیك مدرسه‌سنده روسچه درسلر ایچون صنف آچوب روس لسانی اوقوتدردیغینك سببی یوقاریده سویلادیکمز تجربه‌لری اولمشدر .

VII

اقتصادغه رعایتی .

باشلنغچده کوب زحمتلر کوروب حتی که چیتلرنك آغیر خدمت-لرینی باللانوب أشلادیکی سببدن اوله‌رق احمد بای مال قدرینی بیلور ، اورنسز یرگه بر تین اولسون صرف ایتماز ایچون طریشور ایدی . مال تلف ایدوچیلرنك تیللرنده استعمال ایدلمکده اولان : « مال بنی تاممی بلکه بن مالنی تابام » ، « کشی مالی دگل ، اوزم تابقان مال ! » سوزینی احمد بای ، عمرنده بر کره اولسون استعمال ایتمامش اولسه کرك .

سفرگه چیقدیغنده آروغینی یورتدن حاضرلاب چیقار ، پاراخود زالنده خافلر صیلانوب یوردیکلرنده بوده کندیسینك کوماچ و ایتنی آشاب قناعت ایدر ایدی . روز بر اش اجبار ایتمادیکده برنجی درجه‌لرده دگل بلکه ایکنچی درجه‌لرده یورر و آرباجیلر ایله‌ده اوراق صاتولاشدیغی صوڭغنه اوطورور ؛ خطلرینی کوب وقتده یوروچی ایله بیارر ، یوروچی اولمادیغنده‌غنه پوچته‌غه ویرر ایدی . بو حال

لرنی یاننده یوروچیلرنڭ کوبلرندن ایشتدك.

اوزبكڭ طوغمه‌سی محمود بابعه بدارر ایچون دیه بر مکتوب گه مارقه‌سینی یاشدروب پوچته‌عه ویررگه طوردقلرنده اوریبورع شهرینه طوعری کیتوچی اولمش احمد بای مذکور مکتوبنی اوشبو کیمسه قولینه ویروب: «سرنڭ سعرکر آشدچ اولدیعی سببلی اوشبو مارقه‌نی قوباروب آلورعه ممکن اولمادی، محمود بای کانتورنده قوباروب آلسوبلرده بنم دفترمه یارسونلر، اونوتمه کورمه!» دیه تأکیدلب ویرمشدر (*).

«خاتونلر احتباریه قویسه‌ڭ کوندڭ صالقوناق بیلبلقمه کوره دگل، بلکه بیچلرگه اوز کیفلرینه قاراب باغالر، شونڭ ایچون هر کون صووناق درجه‌سینی بیلدیکم ایله: ــ بو کون فلان کیساك یاغارغه تیوشلی ــ دیه صاناتوب یاقدرام» دیدیکن ایشتدم. چاناغه اوطوررعه چیقدیعمر وقت یالچیلردن بریڭ اسمی ایله چاقروب: «بونده بر کوراك کورنمی، بوعالماسون، ایرلاب تاروب قوی!» دیه تنبیه ایتدی.

احمد بای هر وقت: «مال ایله تموغدن قورتولوب اوجماخ غه کروب بولادر، مالنی قدرسز قیلورعه واورنسز طوبارغه یارامازِ»، «آقچه‌نڭ هر تیبی الله تعالی نکی، بنم قولمده آنچق امانت اوله‌رق طورر، الله تعالی رضا اولمارلق یرلرگه بر تین ویرمام» دیبور ایدی. یاشلرگه و بای بالالریمه اولان نصیحتی ده هر وقت: «آقچه آرسلان آغزنده‌در، بکیت اولسه‌کز شوندن آلکز!» دیبور اولمشدر. اوشبو سبدن احمد بای سودا یابنده رعایتسز اولوب حتی یاروم تین‌گه قدر دقت ایدر اولمش، نرسه‌نڭ یخشیسنی قاراب آرزان آلرق اجتهادنده اولدیعندن بونڭ ایله سودا قیلمق آغیر اولمشدر.

مکاریه‌ده اورامده بر کشی‌گه اوچراب: «برنڭ آشـعانه‌گه

(*) بونی «قارعالی» امامی ملا خیرالله العثمانی افندیدن ایشتدم.

کرگانکز کورلمی، بوقسه باشقه‌لرغه بوریسزمی؟ » دیمش. معلوم آدم ده: «ای احمد آبری! بر، بك آرزانلی آشلر ایله‌گنه طورامز، آشخانه‌لر بردن بر ایکی تین‌گه فائده کوره‌لر بولور» دیدیکنده: «بایلقنك برکاتلیسی ایشته شول بر ایکی تیندن بیغلور، شول بر ایکی تین برنك آشخانه‌گه کروب طورسون!» دیمشدر.

حلقلر آش صو، قوناق صیلاو حقنده بر بری ایله مسابقه ایدشدیکلری وقت احمد بای اوز ییننك الك حرمتلو قوناقلرینه: «اوز تگرمه‌نمز أشی» دیه تاری بوتقه‌سی پشرتوب آشاتور ایدی و بوندن مقصدی‌ده خلقنی اعتدالغه دعوت ایتمك اولسه کرك. قزان شهرینه واردیغندن صوك عمومی بر ضیافت ایندیکنده قزان بایلری آراسنده اولان عبدالبطن‌لر اوشبو ضیافتگه قناعت ایتمادیکلرندن احمد بای نك آشلرینی مسخره قیلوب روس عزته‌لرینه یازدردیلر.

قصابه آلوب واردیغنده بر آدمی چاقروب: «بن قوشقان قایشنی أشلادکمی؟» دیه صوردی. اونه‌گی آدم‌ده بوگروب بر قایش کیتوروب ویردی. احمد بای شونی برگه کوستروب: «کوبدن بیرلی یورته طورغان چبرقم وار ایدی، کوچرلرگه بیرمیدر ایدم، نچوکدر فرصت تابوب اوغرلاب کتدیلر، شونك اورنینه بو قایشدن چبرقی اوردرام. شاید بازاردن آلغانغه کوره آرزان توشار» دیدی.

نهایت درجه‌ده مال قدرینی بیلدیکی سببندن دج کونده حاجیلر طرفندن بوغازلانمش قربانلرنك تیریلرینی بیوب‌ده قیمت حقلری ایله صاتوق و برر تورلی مصالح عامه‌گه صرف أیلمك چاره‌لرینی ایزلب و فکرلب یورمش و بونی‌ده پك کوب آدملرنك خاطرلرینه صالمشدر. صوك وقتلرده ترکیه حکومتینك‌ده اوشبو تلف ایدلمکده اولان تیریلرگه کوزی توشوب، آنچه‌غه أیلاندررگه باشلادیغنی سویلادیلر.

VIII

دیانتی و اخلاقی.

احمد بای نماز اوقورلق قدر سورەلر و دعالرنی حفظ ایتوب شونلارنی درست اوقور، دین حکملری طوغروسنده محکم و صلابتلی اولوب، سفر و حضرنده نمازلرینی وقتنده ادا قیلور و قضاغه قویمار؛ بیلمگان نرسەلرینی اوگرەنمکدن اویالمار، قیمان ایرگولکلرینی — باشقەلرنی قرقدروب شونی اشلەتمك قصدی اینگنە اولماسه — بیندرماز وسوسەمار ایدی. دیانتلی، صبر و اشلکلی، حق ایچون وائلی آدملرنی سویر و کرك قدر آدملرگه یاردم ایتلر ایدی. دینده مسامحه‌لی، نماز اوقوماوچی آدملرنی و عموما بدلفاور، آنچه قدرینی بیلمی طورغان یاش بالالر، ومەکار و اوز وظیفەلرینی بر یده کتورمگان ملا-لر بونلك قاشنده اوچوز بها ایله یوررلر ایدی.

عموم اسلام بایلرنده اولان کبر و غروردن احمد بای سلامت ایدی. اوستنده بران ایچلی آق طون، باشنده بیش آلتی صوملق بورك اولدیغی حالده ایدەشمر ایلە بری تورده اوطورتوب اوری کوچر یانده برگه قارشو اوطوردیغی حالده اورتمورغ اورامده دفعه‌لر ایلە یوردی. بو حالی ایسه تکلف و ریا ایلە دگل، بلکه صرف طبیعی بر عادتندن ایدی. هر کیم ایله سویلەشور و صوراشور، کشیگه اصلا کیم کوز ایله قاراماز ایدی.

مجلسلرده سوز کوراشدررگه، خصوصا مکتب و علم ایله مشغول دگل ملالر ایله ملالرنك وظیفەلری حقلردن عبارت ایدیکنی سویلاشورگه یاراتور، لکن هیچ کیم ایله آچیقلانشمار، تاوشینی یورمار ایدی. امیلگی ایله برابر سوزلرینی عقل ایله سویلەر، مدرسەلرده یاتوب منطق اسمندن اوهام و خیالات اوقومادیغی سببلی قوۂ منطقیەسی سلامت

قالدیقندن سوزلری منطقی اولور ایدی.

«قارغالی» ده مکتب و شاگردلر حالدن، ملالرنڭ اوقو و اوقوتو طوغرولرنده لازم درجهده اجتهادلری یوقلقندن زارلانوب اوطوردیغنده یاش ملالردن بری اوز اوزینی ضبط ایده آلمای خفقلانوب: «آتا‌قلوگردن طوتوب سلکوچی بولسه اوچاوگردن بر الف توشماز. شویله ایسه‌ده ملالری انتقاد ایدوب و آنلرغه عیب اسناد قیلوب اوطوراسن» دیدی. احمد بای بوڭا قارشو کولدی و: «پك درست آینه‌سك حضرت،اوچاوردن بر الف توشمادیکی سببلی ناداناق و جهالتك نه قدر آغیر بر مصیبت ایدیکنی کورل آڭلادم، شوڭ ایچون مسلمان قارنداشلرمزنڭ بالالری بو مصیبتدن خلاص اولسونلر، برم کبی بر الفسرده قالماسونلر ایدی دیه‌م، یوقسه اگرده عالم بولسه‌م ایدی بن هم بو طوغروده حضرتلر روشنده بی خبر طورور، بلکه حضرتلر کبی ــ عوام بالاسی اوقوماسون و جاهل قالسون ـ فکرنده اولور ایدم، عوام بالالرنده ایی بولماسه الی بولمانلرنڭ قدر و عزتلری کوبراك اوله‌چقدر!» دیه مناظره و اجتماع مجلسینی کولکوکه آیله‌ندردی و مجلس حلقلری (ملالر هم برلکده) مجبوری کولشه باشلادیلر

مدرسه‌سینڭ قابقه‌سندن کردیکمز ایله یاش کنه بر بالا اوچرادی بوبی یانیمه کتوروب نه برلی وقانمی صعده‌ایدیکنی صوراشدیغی صوڭ حدی اوله‌رق بالاغه: «اوغلوم! سم بر کبیر اسملی کوچرم، شریف اسملی پیسر (باروچی) م وار. کبیر قارت، اما شریف یاش یکیت. کبیر هر کون قوش آت ییگوب ساعت ۱۱ ده کانتور ایشگی‌یانیمه‌واروب شریفنی کوتوب طورادر. شریف چیقوب شول چاناغه اوطورادرده باقغه کیته‌در. بوندای قارت کشی نیچون بو یاش یکیتنی هر کون شویله یورته؟ نیچون کبیر شریف اورننده و شریف کبیر اورننده یورمیدر؟» دیدی. بالا بر آز طوردی‌ده: «کبیر اوقومغان، اما شریف اوقوغان!» دیدی. احمد بای: «آلای‌ایکان!»دیه‌بالای اوز بولیبه‌یباردی.

احمد بای سوزنی نیز آڭلاوچی ، حق ابله باطلنی بر بردن آیروچی اولدیغندن ملتنڭ ترقیسی حقنده سویله‌نمش سوزلرگه قولاق صالور و آنلرنڭ رواجلری ایچون طر بشور و هیچ کیمنڭ شلته‌سندن قورقمای حق یرگه یاردم قیلور ایدی .

قزان شهرنده و قزان اطرافنده ایلك زمانده قیلنوب ده صوڭندن یوغالمش وقفلرنی احیا ایتمك حقنده کوب اجتهادلر قیلوب یوردی ایسه‌ده منافع مشترکه حقنده قایغرتوچیلرنڭ آزلغندن و بوندای مسئله‌لرده آرتدن یوررگه ایبده‌شلر تابلمادیغندن بو طوغروده اولان حرکتلری نتیجه‌سز قالدی .

اوزینڭ کورمش زحمتلر یبی، نه کبی اجتهادلر ایله مال تابدیغینی هر برده و هر کیمگه سویله‌ر ، اصلا عارلنماز ایدی . قزاق آراسنده یوردیکی وقت اوسنده چبکمان اولدیغی حالده چرقبسنی بیلینه قسدروب آرباسی یانندن بابان اوله‌رق یوردیکنی، یول بوینچه اولن یوله‌ووب آتیبه آشانا آشانا واردیغنی و تمام آروب بتدیکی صوڭ آرباسنه اولان تارتمه‌لر، ارجه‌لر اوسته تنوب یوقلادیغنی سویله‌ر و بو یوقولرنڭ لذتلرینی صاغنور ایدی .

IX

امید و فکرلری .

انسان ایچون اڭ لذتلی طعام اوزینڭ ماڭلای تیری ایله تابمش اولاییدر . هر وصاعت هر بر سعادتنڭ باشی اولوب بوڭا تمسك ایتمش ممت نه یرده اولسه‌لرده اولسونلر اوزلرینڭ قومیتلرینی وملیتلرینی صاقلارلر، دین و دیانتلرندن آیرلمارلر . بو ایسه معلوم بر مسئله‌در . ایشته احمد بای اوشبو مقدمه‌لرنی گوزل آڭلادیغندن روسیه اسلاملرینڭ

بارماق صانلرندن کوب دگل مقدارندهغنه بایلری اولوب‌ده قالانلر ینك بتون بتونه هنرسز، اشسز، طمع وصدقه، خیر واعانت ایل‌گنه باشامقلرینه رضا اولمار ملکه بونی ملت انقراضیه کوچلی بر سبب اعتقاد ایدر ایدی. اوشبونك ایچون روسیه اسلاملرینك هرنی اولمقلرینی و حیات اجتماعیه‌نك دوامیه، بونشرنك بقاسینه سبب اوله‌چق صناعتلرنی اور فوللرینه آلمقلرینی آرزو قیلور وهر یرده اوشبوی سوبلر واوشبودن بحث قیلور ایدی.

احمد بای - «روس آوللرنده هر یورطنك اوزینه مخصوص باغچه لری وار، خاتونلرینك اجتهادلری سببدن شول باغچه‌لرده‌کیشر وقیار، چوگوندر و شالغان، برانگی و کابوسته کبی شیلر بنشور و بونلر سببدن ررقلری مول و برکاتلی اولور، شولردن عبرت آلوب قارغالی خلقی‌ده شوبله معیشت یوللرینه کرسه‌لر ایرکن معیشت قیلوارینه سبب اولور ایدی. بزنك مسلمان خلقی ایچون شول روشده احتهاد کوسترمیلر و نیچون باشقه‌لرغه کوره ربون صورتده کون کچره‌لر؟» دیه اثرلی صورتده سوبلر، بالغاولمدن زارلانر، خلقلری اوز قول کوچلرینه تایانورغه اوندار ایدی. اوشبداق روسیه مسلمانلری ایچون الك فائده‌لی کسلر صناعت ایله، زمانه نظامیه‌کوره تجارت ایتمك ایدیکن، ایسکی وقتلرده اولان سودا اصوللری یارامادیغیدن آنلری تاشلاب باشقه‌لر قیلندن بایلقنی بر یرکه ییغوب وزور شرکتلر تأسیس قیلوب الوغ اشلرگه کرشورگه لازم اولدیغنی. آز فائده آلمق اصولی ایله کوب ربح کتورمك نیوشایلگن اعتقاد قیلور ایدی. مسلمانلرنك اوشبو اشلرگه رغبت ایتمای برام سرام یورمکلرینه و واق اشلر، برکاتسز سودالر ایله وقت تلف ایتمکلرینه حقیقت حالده تأسف أیلر ایدی..

شرکتلر ایله اش کورمك ایچون زمانه احوالندن خبردار اولمق، باشقه قوملر بیلگان شیلرنی بیلمك لازم اولدیغندن خلقمزنك مطلقا

اوقو بولینه کرمکلرینی امید قیلور ایدی .

احمد بای : « اسلام ملتی مطلقا اوقورغه و یازارغه بیلسون ، ترکچه وروسچه اوگرەنسون، دین تانوماغان مسلمان بالاسی قالماسون، هر سر وبالداو مسلمان آرایسون، ملت ایچنده درست تیوچی وعقلی دین عالملری وگوزل حقلی صبالیلر حاجت مقدارنچه اولوب طورسون!» دیکرنده ایدی . اوشنداق شاگردلر حقنده : « اسلام شاگردلری دین علملری بیلدیکلری اوسنده بر قدر دنیاوی علملر ایله‌ده آشنا اولسونلر ، بویله شاگردلر اگرده امام و مدرس اولسه‌لر دین ودنیا امرلرنده خلقنی یتاکلب واررلر . لااقل کبر و یالقون تارتوب طورمق و آرتقه اوسدرامك کی ملاکت یوللری حاضرلامارلر ، طبیعت اعصار ایتمش اشرنك خلافنه حرکت ایتمارلر ، ناگاه امام و مدرس اولماسه‌لر آبرویلق و طوغریلق ایله خدمت قیلوب باشقه‌لره کوچرگچ اولورلر ، هر حالده ملت بونلردن مستفید اولور » دیبور ایدی و کندینك مدرسه‌سینی ده اوشو مطلب ایله تأسیس ایتدی ، درس پروغراملرینی ده اوشبو مسلکینه موافق صورتده ترتیب ایتدردی .

احمد بای ، مدرسه و مکتبلرنك بنالری و درس اصوللری مرتبه اولورغه لائق بر صورتده ایدیکنی بعضی بیلدیکی ایچون بونلرنك تورامکلرینی ایستر ، بنالری حفظ صحت قاعده‌لرینه موافق اولمقلری طوغروسنده اجتهاد ایلر ، اوری آکلادیغی قدر اوشبو حقده سویلر و بایلغی ایله یاردم ویرور ، تیوشلی اورنلرده بحث قیلشمقدن کیرو طورمار ایدی

قینعی تاریخنده‌در « فارعالی » شهرینه زور بر مدرسه تأسیس ایدوب گوزل صورتده علوم عربیه و دینیه اوقوتدرمق همده هر بر محله‌نك مدرسلرینه درسلرینی توزیع ایدوب ویرمك فکرینه کردی و چاره‌لرینی کوررگه باشلادی . فقط بونك مرادینی بیلدیکلری ایله بعض آدملر ، خلقنك آغزان برلرینه صوغوب : « احمد بای آندی

مدرسه‌نی میسیونیرلردن آقچه آلوب صالا بولور، صوڭدن اوچیتلر کیتوروب روسچه‌ده اوقوتورغه کرشور» کبی هر تورلی هذیانلر سویلاب جمعی اغوا ایتدیلر و شهرنڭ مناسب بر یردن مدرسه بناسی ایچون اورن ویبردرمادیلر. آخرده احمد بای شول وقتلرده قارغالینڭ الڭ بچر و الڭ فقیر اوربندن صانالمش «دوبای» محله‌سندن بر اورن حضرلاب مدرسه‌نی شونده بنا ایتمك فکرینه توشدی، لازم اولان قوم و آغاچ، تاش کبی اسبابنی حاضرلرگه کرشدی. بو دفعه سنده بعض قارغالی ملالرینڭ دخی زیاده غیرت صرف ایدوب عوامی آیاقلاندره باشلادقلرینی کوردیکی ایسه حکومت نظرنده فتنه قوزغاتوچی جمعه‌سندن حساب ایدلمکدن صاقلانمق ایچون اوشبو قصدندن واز کچدی، کیتورلمش اسبابنی صاتدی و باشقه یرلرگه کوچردی.

احمد بای، صوڭ عمرینڭ یگرمی بیش قدر ییل مدتنده بتون بتوبه مسلمان بالالرینی اوقوتمق اشینه ویرلوب بتون مجلسی اوشبو مسئله ایله کچرر ایدی. شونینه‌که، آقچه و نیتی ایله اولان یاردملری هیچ بر اعتبارغه آلمادیغی تقدیرده‌ده یالڭز نیل ایسه اولان بو خدمتی مقدارنده بر خدمتنی بو کونه قدر روسیه مسلمانلری آراسنده نه بر آخوند وقاضی ونه بر مدرس ومفتی قیلا آلمامشدر.

کرك اولمدن محله‌لرگه ملا صایلامق طوغروسنده احمد بای: «ملا ومدرس اولورلق شاگردلرینی یعقوب اماتلی عالمنڭ حضورنده امتحان قیلدروب قارارغه کرك، عمی ایله جمعی بعضی ایدیکی معلوم اولغان شاگردلری ـ محله‌گه بتونلای یات کشی ونه یرده تحصیل ایتکان اولسه‌ده ـ قارت حضرتنڭ فاتحه‌سندن وقارت آبسطاینڭ قارغاودن قورقمای شونی صایلارغه تیوشلی» دیه کوب وقتلر سویلاب یوردی وکندیسی بونی تجربه ایدوب کوردی و «اورنبورغ» شهرنده آلتنجی مسجد حضورنده اولان وقف یورطینڭ وقف نامه‌سینده اوشبو عقیده سینه بنا قیدوب یازدردی. فقط باشقه کوب منفعتلی فکرلری قیلمدن

بو فكرى ده رواج تابمادى، خلقلر بوڭا رضا اولماديلر. طوغروسى بونڭ فائده‌لى بر اش ايدبكنى آڭلاماديلر، شول سببلى بو يولده اولان اجتهادى ثمره‌سز قالدى.

X

خيراتى.

دنياده اولان بك كوب فضيلت و بك كوب رذالتنڭ سببى مال و بايلق ايدبكى معلومدر. مالى تابمق بيوك اجتهادلره موقوف ايسه آنى طوته بيلمك و اورنينى بيلوب صرف ايتمك دخى زياده عبرت و عقللرغه موقوف ايدبكنده شبهه يوق. بالانچى فيلسوفلر ديديكى كبى مال حقير بر شى اولماديغى كبى، خسيسلر و ساران آدملر ظن ايتديكى كبى، مقصد اقصى ومطلب اعلا هم دگلدر. بلكه دنياده طوردقلرى مدتده انسانلر اورلريڭ معيشتلرى ايچون بوڭا محتاج اولورلر. اقتصاد قاعده‌لرينه رعايت ايله استفاده ايدوب طورسه‌لر جسملرينى، روحلربنى راحت باشاتورلر. سفاهت يوليله صرف ايدلنه‌چكماللر، طوغروسى زهر وبلا حكمنده اولوب، بوندن خسارت و ندامتدن باشقه نتيجه حاصل اولماز.

مدنيتلى قوملرنڭ مختلف طبقه‌لرى، اوزلرينڭ طوغمه‌لرى اولان فقيرلرنڭ حاللرينى اصلاح ايتمك طوغروسنده كوب بحثلر ايتديلر و كوب چاره‌لرگه طوتنوب قاراديلر. بو مسئله اوشبو كونده ده علم و حميت اهللرينى اڭ كوب شغللندرمكده اولان بحثلردندر. بو طوغروده اتفاق واقع اولان بر نتيجه وار ايسه اول ده فقيرلرنڭ بالالرينى اوقوتمق فكريدر. فقيرلر حالى اصلاح ايدرگه طر شوچيلرنڭ هر برى بوڭا مسلم اولور، انسانيت اثرى اولمق اوزره اڭ ايلك

اوشبو ماده قبول ایدلدی. بزم احمد بایبك بتون مسلکی و مقصدی ده اسلام فقیرلرینك بالالرینی اوقوتمق و مصالح مشترکه‌لر طوغروسنده اعانت ایتمکدن عبارت ایدی.

احمد بای مال قدرینی بیلدیکی و بر تیینی بوش یره صرف ایتمکدن صاقلاندیغی نسبتنده حق سبحانه وتعالی رضالقی امید ایدلمش اورنلره ومصالح ملیه‌گه صرف ایدر ایچون رغبت قیلور، بو کبی اشلر ایچون کیسه‌سی آچیق و قولی ده یوقاری طورر ایدی.

احمد بای، باشقه‌لره کوره باقی وعمرلی، فائده‌سی ده دوامی اولان خیرات اوزرینه محبت قیلور، مسجد و مدرسه بنالرینی ده اوشبو روشده قیلور، بنالرنك کورکام اولمقدن زیاده چدامی اولمقینه اعتبار ایتلر ایدی. اوشبو سببدن قریه خلقلری ایچون میدانغه چیقارووی بنگی و مصارفی ده آز ودوامی اولان عادتی تاشدن مسجد ومدرسه بنالری طورغورمق بولینی خلقلرغه کوستردی و بونك فائده‌لی ایدیکی حقنده خلقنی دیملادی. کندینی طرفدن صوك وقتلرده بنا ایتدرلمش مکتب و مدرسه‌لرنك هر بری اوشبو روشده عادتی تاشلردن صالمشلردر.

احمدبای، محض کورنش وشهرت ایچون مال صرف ایتمك بولمق اوماد دیه‌مدن مسجد ومدرسه بنا ایتچك اورنلری یك بیکشر ر، مجرد بر بای وملا یا که ملا اوله‌چق شاگردلر سوزینه انابت ایدوب که اش باشلاماز ایدی.

احمد بای « نیچوك اولسه‌ده اولسون، ملا ایله مسجد کوبایتمك، دین کوچایتمك اوله‌در » دیه فکر ایتمکده اولان نادان بایلر آراسندن آیرلوب یوقاری چیقمش واوشبونك ایچون ده مجرد خلقی آیرغه وعرا اوسنده یوك آعرایتورغه سبب اوله‌جق یرلرگه مسجد بنا ایتمار ایدی.

بورنغی بایلر، مسجد و مدرسه‌لرنی کوبراك وقت بازارلی آوب ار وحه‌یبتلر کوب اوله‌چق یرلرگه طورغوروب‌ده شول مسجد و مدر- سه‌لرنك یالکز اوز اسملرینه گنه منسوب اولمقلرینی آرزو قیلدقلری معلومدر. اما احمد بای بونلرنك خلافنه اوله‌رق خیراتنی الك

عاجز یرلرگه هم ده بیرگه‌له‌شوب ایتمك صددنده اولور ایدی. اوشبو سببدن مسجد و مكتب بنا ایدوچیلرگه یاردمله‌شور، اوز طرفندن ایدلگان عمارتلرگه باشقه‌لرنڭ یاردم قیلولربنی یاراتور و عموما ایرگولك اشلری جماعت ایله اشله‌مكنی ایستر ایدی. بونڭ ایچون دركه، مسجد و مكتب صالور ایچون یاردم صوراب وارمش اول قارت اربنه — هر بر احتمالاتنی صوراشوب تدقیقدن صوڭ، اگرده عما- رتنی لازم تاپسه: «بارار، بن عمارت قیلورم، فقط قوم بالچق، آغاچ و تاش كبی اسبابنی اوزگز چیقاروب تاشورسز» دیبور وجماعتنڭ كوچلرینه‌چه برسه‌لربنی اولرندن ایندیر رایچون طرشور ایدی.

«بای! همنگز سایه‌سنده مسجدمز تمام اولدی، فقط منارەلری یوق، یك كیلوشسز روشچه طورادر، ایمدی مرحمت ایدوب منارالق ده ویرگز. شاید محروم قیلمارسز» دیه منارالق صورامش بر ملاغه: «حضرت! بن بتون ایرگولكنی اوزمه‌گه قوچاقلاب آلمق درجه‌سنده قومسز آدم دگل، مسجد تمام اولمش ایسه گوزل! ایمدی منارالقنی آولدڭ قارتچقلری و خانوبلری جیولشوب جایسونلر، بو مسجدگه آنلرنڭ ده مالری و قول خدمتلری قاتشسون! منارالق ده ویرسه‌م احتمال — ایمدی بای! نمازمزی ده اوقوب ویر! — دیه كیلوكردن قورقام، شونڭ ایچون منارالق ویرمیم، احاطه‌سینی اوزڭ طوتدر، ولان قدر بابه‌ڭ وارلغی سڭا معلوم!» دیدی.

قزان شهرنده طوردیغی اون یل مدتنده هر بریلك مصرفی اوچ بیك و آندن آرتق اولمق اوزره یكرمی عدد مقدارنده مسجد و مدرسه بنا ایتدی، قرق قدر مكتبلرنڭ معلملربنه وظیفه‌لر، ایكیوز قدر مكتبلر ایچون كركلی كتابلر ویروب طوردی.

مكاریه‌نڭ امامی طورر و بالالر اوقور ایچون دیه تأسیس ایدلمش قرق بیك صوم قیمتنده اولان وقف یورت احمد بای اجتهادی ایله میدانه چیقمش و بونڭ ایچون كندی مالندن ۱۲۰۰۰ صوم ویرمشدر.

اوفا شهرنده اولان «عثمانیه» مدرسه‌سینه در بیك صوم اعانت ایتمش و قزان شهرنده «محمدیه» مدرسه‌سی فائده‌سی ایچون اوتوز بیك صوم مصرف طوتوب مكاریه‌ده اولان «لاپاشنین» نومیرلرینی واورنبورغ شهرنده اولان اور مدرسه‌سی (حسینیه) ایچون مكارجه‌ده‌گی حسینوسكی پادۋوربه‌سینی (*) وبونلردن باشقه اوچیوز بكرمی بیك صوم تورلی اورنلر ایچون وقف ایلمشدر. اوشبو جمله‌دن بكرمی بیش بیك صومنی «حسینیه» مدرسه‌سینك حسابنه نظارت ایتمك شرطی ایله اورنبورغ شهرنده اولان مسلمانلرنك «جمعیت خیریه»لرینه تخصیص ایتمشیدی. جمعیت خیریه ایسه اوشبو آقچه‌نی، شرطی ایله قبول ایتدی وشونك ایله اورینه ملك ایدرك مدرسهٔ حسینیه‌گه یاقین اورندن یورت صاتوب آلدی.

XI

حسینیه مدرسه‌سی.

احمد باینك الوغ خیراتندن ومنگولك اولان یادكارندن اورنبورغ شهرنده اولان «حسینیه مدرسه‌سی» اولسه كرك. اوزونلغی ۸۲ آرشین وكینگلگی‌ده ۲۷ آرشین اوچ قاتلی، صو ایله یلونمقده اولان بو مدرسه ایچون، بانده اولان بتون بنالری ایله بربور بیك صوم مقدارنده مصرف چیقمشدر.

(*) هارب اسمی نیمی خمرینه كوره اوشبو حسینوفسكی پادۋوربه ٤٥ بیك صومغه‌غنه آلنمش اسه‌ده صوكره تعمیر قیلدوب ۷۵ بیك صومغه توشمش. اما بو كونگی قیمتی یوز بیك صومدر. صوكدن ایشتدیكمزگه كوره اوشبو پادۋوریه، احمد بای، عبدالغنی حاجی ومحمود بای آراسنده مشترك ملك اولوب، قالانلریه قرصالقلری اوله احمد بای اسمندن وقف ایدلمشدر.

بوندن بکرمی یللر مقدم ، سیبیریا معتبرانندن مرحوم نعمت الله حاجی صایدوفوف ، برنچی دفعه اولەرق اصول جدیده مدرسەسی تأسیس ایتدیکندن و کوبەی آزمی ثمرەسی کورلدیکندن صوڭ ، ایکنچی مرتبه اولەرق احمد بای طرفندن اورنبورغ شهرنده اوشبو مدرسه آچلدی . شوبی آخرعمرینه قدر دوام وترقی ایتدروب ، صوڭ عمرنده عادتی باغ تاشندن اوشبو الوغ بنای عمارت قیلدردی . مدرسەسینڭ رسم کشادی اجرا ایدلمازدن و شاگردلر ایله طولی اولدیغنی کورمازدن مقدم ، کندیسی وفات ایتدی .

اوشبو اصول جدیده مدرسەسینی دوام ایتدرمك و بکی بنانیده عمارت ایلمك حقنده وبکسللری پروتیست ایدلمکدن قورقوب اوچ دورت بای و حقیقتنی باشررگه وجدانلری مانع اولدیغی سببلی ایکی اوچ ملا ، احتمال که طرفدارلق و خیر خواهلق کوسترمش اولورلر . اما عمومیله خلق ــ ایسکی طورمشنی بوزەق و ایلده یوقنی چیقارەق اولەدر ـ دیه بونڭ عمللرندن رضا اولمادیلر ، قوللری ایله منع ایدرگه قدرتلرندن کلمگانلر تیللری ایله و تیللری ایله منع ایدرگه کوچلری یتمگانلر کوڭللری ایله بونی انکار ایتدیلر تبدیع و تضلیل حتی‌که تفسیق و اکفار قیلدیلر ، قرآن شریف و حدیثلرده منافق و عاصی بندەلر حقنده اولان آیتلرگه بونی مصداق قیلوب هر بر خصوصی وعمومی مجلسلرده غیبتنی سویلادیلر ، دین بوزوچیلر و دین‌گه خیانت ایدوچیلرنڭ باشلقلری ایدوب صانادیلر . اوشبو آدملر احمد باینڭ عمری قسقه اولمق حقنده بیعولوب بدعالر ایتدیلر . احمدبای بر شادلق کورر اواسه «استدراج» دیه و حسرت کورر اواسه «بددعانوشدی» دیه حکم ایدر اولدیلر . عوام آراسنده : « احمد بای میسیونیرلردن آقچه آلوب معلملر و مکتبلرگه تاراتادر ، اوقو بهانەسی ایله مسلمانلرنی میسیونیرلر توزاغیه کرتەك اولەدر ، شونڭ ایچون بو اصول جدیدەنڭ عاقبتی یمان اوله‌چق ! » سوزلری شهرت اولدی : حتی‌که اطرافدن

کیلوچی اشچیلر و اوراقچی خاتونلرغه قدر اوشو جمله‌لرنی براق برلرگه آلوب قاینوب تاراتور ایدیلر. خالبوکه عین اوشو وقتده بار دم رسمی اولان «مسقوا» غزته‌سی آرقلی میسیونیرلر طرفندن: «مسلمانلرنڭ کوزلرینی آچالر. حکومت رخصتندن باشقه مکتبلرده اوقوتدره‌لر» دیه احمد بای کبیلر اوستلرندن شکایتلر بارلیور ایدی.

احمد بای، بونلرعه‌ده آنلرغه‌ده التفات اینمادی، اوقورغه یازارغه بیلمادیکی حالده کندینڭ فکرندن آیرلمادی، ثبات و غیرتندن قل قدر کوچمادی. مدرسه‌سینی دوام ایتدردیکی اوسنده اوشو تاغ قدر اولان «حسینیه» ساسینی عمارت ایتدردی، اقتصادی جهتدن استقبالینی تأمین ایدوب رسمی صورتده وقفلر قالدردی دیب احمدن ویرلمش وعظلر، نفرت و توبیخلره قارشو اوشو قدر اش اشله‌مش «امی»نڭ «شجاعت ادبیه‌سی» نه قدر اولدیغنی هرکم اوز عقلی ایله بلسه کرك. بم فکرمه کوره احمد بای‌ده اولان جسارت و «شجاعت ادبیه» ناپالیونده اولان شجاعت و اقتداردن بلندر؛ علملی ومعلوماتلی اولان کوب کیمسه‌لر بوندن عبرت آلورغه محتاجلردر.

حسینیه مدرسه‌سی، یالگز مدرسه‌گنه دگل، بلکه جهالت وتعصب ایله محاربه ایدوب‌ده شونلره غالب اولمقنڭ یادکاری، ثبات و متانتنڭ نشانه‌سی، همت و غیرتنڭ مجسم تمثالیدر. بو مدرسه‌دن بو کونه قدر امید ایدلدیکی درجه‌ده فائده کورلمادی ایسه‌ده انشاالله کیله‌چك بر کونده کورلور واحمد باینڭ مقصدی یربه کلور. بونی ایچون درست نیت ایله گوزل اشنڭ سسه کرشمك بورچ اولوب بالفعل فائده‌سینی کوسترمك حق سبحانه و تعالی‌نڭ کندی وظیفه‌سیدر. الله تعالی حضرتی گناهلرینی باغشلاب اورنینی جنتده ایلسون، مدرسه سینی‌ده دنیانڭ صوڭ کونینه قدر علم اهللری و اسلام خادملری یتشه‌چك اورن ایتسون، آمین!

XII

کوپیه.

وقف نامه و وصیتلری

١) اورنبورغ شهرنده، آلتنچی مسجد حضورنده اولان یورت وقف نامه‌سی (*)

بن اولده اورنبورغنك حاضرده قراننك پیروی گیلدی كوپیسی احمد محمد علی اوغلی حسینوف، تنم سلامت عقلم درست، بارچه تصرفاتم نافذ بولغان وقتده اورنبورغ شهرنده اوزمز بنا ایتکان آلتنچی نومیرلی تاش مسجدمز بانده برنچی جاست تارغاۋوی پیر بئولقده کیبروۋادن آلغان، حدود و صفتی پلاننده کورستلگان یورتنی اوری و اوستنده‌گی بنالری ایله اورمنك حسن اختیارم ایله صدقهٔ ابدیه ایتدم اوشبو روشچه: اولا مذکور یورتده‌غی آغاچدن بنا ایدلمش اوینی بارچه نعمقانی ایله برگه توبانده‌گی شرطلر ایله صایلانغان مسجدمزنك امامنه طورورغه تعیین قیلدم:

١ نچی شرط: مسجدمزگه حاضرگی امامردن صوڭ، امام اوله‌چق آدمنر هر وقت صوبرانیه امتحاندن ایلك، اورنبورغنك معتبر سودا گرلرندن اون ایکی کشی حضورنده هم اورنبورغ مدرسهٔ حسینیه‌مزنك مدیر و معلمی ایله ممیز اولوب کلگان مدرسلر آلدنده شول مدرسه‌نك عالی صنفنده اوقوله طورغان فنلردن درس ویررگه

(*) اوشبو وقفنی احمد بای اوزی ترك وقتنده ناتاریوس ایله تا کیدلندره‌آلماغش، اوریدن صوڭ وصیلرده بو طوغروده بر چاره قیلماغشلر. بونی بیلمیکلری ایله متوبیلر اداره‌سی، اسمندن، احمد بای خانونی عائشه بنت عبدالعلام ایله محمود بای‌غه مکتوبلر یازلنوب رسمی صورتده تصدیق ایتدرمکلری اوتنلمش ایدی. شاید بو کونده رسمی صورتده تصدیق قیلنروب متولیلر قارامقینه تابشرمش اولورلر.

افنداری بیلنگان هم گوزل خلقلی ایکانلگی معلوم اولغان آدم‌اولور.

٢ نچی: امتحانغه کلگان کشیلر کوب اولسه‌لر آرالرنده مسابقه امتحانی اجرا قیلنوب آرتق اولغانی امامت‌که صایلانر و بوندن صوڭ محمدانسکی دوخاونوی صوبرانیه‌دن امتحان قیلنور.

٣ نچی: اگر امام، بر سبب ایله عزل قیلنسه یاکه اوزی وفات ایتوب خاتون و بالاسی قالسه، امام ایچون تعیین ایدلگان اویدن آلتی آی ایچنده چیقارلسون. آندن صوڭ متولیلر رعایت و مسامحه قیلماسونلر.

٤ نچی: مذکور یورتدغی تاش قلبگادن کلگان داخودنی شول اویرنڭ هر ایکیسینڭ ریمونت و استراخوه‌سی، پاریمبلی نالوغ کبی تیوشلی اولغان راسخودیغه طوتوغه تعیین قیلدم. اگر اول یورتنڭ راسخودندن آرتسه راپاسنی کاپیتال ایدوب صاقلانوب مجددا تعمیر یغه صرف قیلنسون.

٥ نچی: امام ایچون تعیین ایدلگان یورت بارچه تعلقاتی ایله هر وقت استرخاوایت ایتولگان اولسون.

٦ نچی: وارثلرمدن هیچ کیمنڭ اول یورتنی صاتوغه، اجاره‌گه ویروب اوز فائده‌سینه طوتارغه یاکه رهن‌گه صالورغه هم هیچ بر وجه ایله دعوی قیلورغه حقی اولماسون.

٧ نچی: پلان هم کوپچیسنده حدود وصفنی کورساتلمش اوشبو یورتنی حسن اعتبارم ایله صدقهٔ ابدیه ایتوب یوقاریده آیتولمش شرطلرنی تمامیله یورتورگه اورنبورغ شهرنده اور عددمده اشانچی بولغان آدملردن آلتی کشینی متولی قیلدم. اول برادرم محمود علی اوغلی حسینوف. ایکنچی مهدی یوسف اوغلی دیوبشف. اوچونچی محمد شاکر محمد صادق اوغلی رامییف. دورتنچی محمود سیف الملوك اوغلی عثمانوف. بشنچی عیسی حمید الله اوغلی ییکییف. آلتنچی مسجدمزنڭ امامی ملا عبدالعلیم ملا عبدالعلام اوغلی دولتشین.

٨ نچی: اگرده متولیلردن بریسی وفات ایتسه یاکه اختیارا چیقسه اوچ آی ایچنده قالمان بیش کشی، لایق آدمنی صایلاب قویا طورغان بولسونلر. بو اش منگو شولای قیلنسون.

احمد علی اوغلی حسینوف.

اوشبو مجلسده حاضر اولوب شاهد اولدم ژاتکه غوبرناسی مالمژ اوبازی اوربار ژواصی تونتار آولینك کریستیانین شاهمردان میرزا احمد اوغلی اونگانوف.

اوشبو مجلسده حاضر اولوب شاهد اولدم اورنمورغ میشچای عبدالرحیم محمد حسن اوغلی دمینوف.

اوشبو مجلسده حاضر اولوب شاهد اولدم اوفا غوبرناسی استرلینامق اوبازی بیگاش آدرفان ولصی ثمن آولینك باشقرد جهانگیر عبدالبیان اوغلی عبدوشف.

١٩٠٢ نچی یل ٢٢ نچی دکابرده

«اوربورغ» شهرنده.

---

٢) وصیت نامه‌سی.

احمد بای اوزبیك سلامت وقتنده ایکی عدد وصیت نامه یازمش، بونلرنك برنچیسی ١٩٠٤ نچی یل ٢٠ نچی ینوارده و ایکنچیسی‌ده ١٩٠٦ نچی یل ٧ نچی دکابرده نتاریوس طرفندن تأکید ایدلمشدر.

بو رساله‌مز، رسمی داقومینتلر همده آثار عتیقه مجمعی دگل، بلکه بالکز بر ترجمهٔ حالدن‌گنه عبارت اولدیغی‌ایچون مذکور وصیت نامه‌لرنی عیناً کوچروب رساله‌نی اوزایتورغه لزوم کورمادك. اگرده ایکی وصیت نامه‌نی بر برده خلاصه ایدوب یازار اولسه‌ق، اوقوچیلر

ایچون مقصودنی آکلامق دخی ده ینگللرك اولور. ایکی وصیت
نامه‌نك خلاصه‌سی بوندن عبارتدر:

بن توبه‌نده امضا ایدوچی ایلکده «اورنبورغ» و حاضرده قزان گوبیرنسی احمد محمدعلی اوغلی حسینوف عقلم و فکرم سلامت اولدیغی حالده وصیت نامه یازدم. وفات اولدیغم صوڭ وارثلرم، شریعت بویچه تیوشلی میراثلرینی آلورلر. بار مالمدڭ اوچ الوشندن بر الوشندن کیم بولغان مقداریني دیسیتلرمدڭ کرکلر ینه تعیین ایتدم وارثلرم، وصی هم دوستلرم، وفاتمدن صوڭ شول وصیتمنی اوزگرتماکسزین و کچکدرمکسزین اجرا قیلورلر دیه اشانام. وصیتم اینه اوشبودر.

١) بش کومگان کوبده فقیرلرکه قزانده ٦ بیك صوم، اورنبورغده ٢ بیك صوم، قارغالی‌ده ٢ بیك صوم، جمله‌سی ١٠ بیك صوم اولاشلنور.

٢) مکه ایله مدینه شهرلرینڭ اطرافنده ناموش صالاشلرده طوروچی فقیرلرکه هر بر شهر باشینه ١٥٠٠ صومدن ٣ بیك صوم، حجدن صوڭ هر برینه برر مجیدیه‌دن اولاشلنور.

٣) ١٥ باشمدن آلوب اوزم وفات اولدیغم کونکه قدر، هر یل ایچون ٢٥٠ صومدن حسابلاب، حاصل اولان صومانی اوزمڭ بار مالمدن ایروب توبه‌نده یازلغان کیمسه‌لرگه اوشبو روشچه فدیه ویرلور: آ) اوزمڭ یاقینلرمدن یکرمی کشینڭ هر برینه ایللیشار صوم. ب) مدرسهٔ حسینیه‌ده اوقی طورغان آناسی و آتاسی هم‌ده تربیه ایدوچیسی‌ده بولمغان ایللی یتیم شاکردگه آلتی یلغه قدر هر برینه اونار صوم ویرلوب طورلور. و) آولرده اصول جدیده ایله اوقوته طورغان آلتمش معلمکه و قرق بیش معلمه‌گه بیش یلغه قدر هر برینه اونار صوم ویرلوب طورلور. ی) اکرده یوقاریده آیتولمش کشیلردن آقچه آرتوب قالسه عبادت ایه‌سی فقیرلرگه ویرلور.

٤) اشانچلی صورتده بورچم وارلغی اثبات ایدلسه – کرچه

اول اثبات زاقون قاشنده اعتبارغه آلنورلق اولماسه‌ده ــ تولانسون،
مالم ایچنده اوچوت ایچون آلنعان وبکسللر اولسه تیوشلی کشیلرگه
قایتارلسون.

۵) اورنبورغده مدرسهٔ حسینیه اورنلاشوب طورا طورغان ۱۸۹۱
نچی یلده سیپیندن آلنعان‌یورت ایله شونك کورشیسی نبی‌الله راهدالله
اوغلی ناصر وه‌دن آلنعان یورت، پلان هم کوپچی کر بیوستنده
کورسه‌تلگان جمیع بنالری هم اورنی ایله مدرسهٔ حسینیه ملکه
تابشرلسون.

٦) مکاریه‌ده نیژغورودسکی اورامده آرفادیه باقچه‌سی قارشوسنده
۱۸۹۱نچی یل آربیکوفدن آلنعان «حسینوف پادژوریه‌سی» دیه
آتالعان نومیرلر هم شول پادژوریه ایله دژورده آصوی پلان
بویچه بنا قیلنعان ایکی قاتلی نومیرلر هم‌ده سیبیرسکی پریستانده
قاراعان قابقه‌سی ایله و ایشونك آلدی اورنبورغده‌عی مسجد هم
مدرسهٔ حسینیه ملکنه ویرلسون، شول شرط ایله‌که، آندن کله‌چك
فایده‌دن: آ) هر یلده بیشار یوز صوم زاپاس صوما آیرلوب قو-
یلسون، اون مك صومغه تولغانچی. اون مك صومغه تولعان صوك
شول صوما کاپتالی ریمونتغه طوتلور ایچون آلنسه یه‌دن بیشار
یوز صوم آیرلوب وارلور و راپاس صومای اون مك صومغه یتکرلور.
ب) اورنبورغده‌عی آلتنچی مسجدنی ریمونتغه، یاقتورتو و یلیتور-
غه هر یلده اوچیوز صوم طوتلسون. و) مسجدده قونوب مسجدنی
قاراب طوروچی فراشغه هر یل یوز یکرمی صوم وظیفه ویرلسون.
غ) مسجدنك امامی پروغرام بویچه مدرسهٔ حسینیه‌ده درس اوقوتسه
هر یل اوچیوز صوم وظیفه ویرلسون. اگرده امام اولعان کیمسه
درس اوقوتماسه وظیفه ویرلماسون، فقط شول مسجدنك امامی ایچون
تعیین قیلنعان اویده طوررغه احتیاری اولور.

۷) بوقاریده آیتولمش یورتلر و نومیر هم پادژوریه‌لر مسجد

و مدرسهٔ حسینیه ملکیه‌ده اوشبو شرطلر ایله ویرلسون: آ) مدرسه‌نك اداره‌سی بو وصیت نامه‌نك ١٨ نچی ١٩ نچی ماده‌لرنده کورسانلگان ترتیب ایله متولیلر (پاپوچیتلی ساوت) که تابشرلسون ب) پادۋور‌یه هم بومیرلردن کیلگان فائده‌گه قاراب مدرسه‌نك معلملرینه، مدیر و مبصرلرینه هم باشقه خادملربه وظیفه‌لرنی. مدرسه‌ده شاگردلر تربیه‌سی ایچون هم‌ده کتاب و کاغد هم قلم کبی اوقو اسبابی ایچون کرك اوله‌چق آقچه‌لرنی متولیلر هیئتی تعیین ایتسون. و) مدرسه‌ده ایکیوز شاگرد اوقوتلوب بونلردن بر یوزی مدرسه تربیه‌سنده (پانسیونده) و بر یوزی یوروب اوقوچی اولسون. اگرده مدرسه‌که تعیین ایدلگان ایراد یتارلك اولماسه تربیه‌ده اولغان شاگردلرنك صانلری کیمتولور. ع) مدرسه‌گه آقچه تولاب اوقوچیلرده ممکن قدر قبول اولنسون. آلنه‌چق آقچه‌نك مقداری آتا و آنانیك حالینه و مدرسه‌ده یورتوله‌چك نظاملرغه موافق تعیین ایدلسون. د) مدرسهٔ حسینیه ابتدائیه، رشدیه، اعدادیه و عالیه اسمری ایله دورت شعبه اولسون. بو کونگی اون دورت صنفلی اوقوتو هر وقت دوام ایتسون. مدرسه‌ده اوقوتولاچق درس و سنر، اوزم توروب متولیلر قولنده قالدره‌چغم نظام و پروغرام بوینچه اوقوتوبیلسنر ایدم. ی) مدرسه‌نك داخلی اداره‌سی مدرسه‌نك مدیری ایله مدرس و معلملری قولنده اولسون. مدرسه‌نك ترتیبلرینی اوزگرتمك و اصلاح ایلمك حاجت اوله قالسه بو خدمت مذکور هیئت (مدیر، معلملر و مدرسلر) گه عائد اولسون. ژ) بو کونده مدرسه‌ده اوقولغان اوچ صنفلی (اوچ یللق) روسچه قلاص ایچون بو کونگه قدر اوقوتلغان روشده مسلمان اوچیتللری قویمق شرطی ایله شول مدرسه‌دن اوچ بولمه ویرلوب طورلسون. ز) مسجد و مدرسه، بونلرغه قاراغان نرسه‌لر مثلا پارتالر، اوستاللر، اوقو اسبابی، کتبخانه و باشقه نرسه‌لر هر قایوسی تیوشلی صوماسینه استرخاوات ایدلسون. ئه) پاد-

ۋوريه هم نومبرلردن كلمش ايراد اشـانچلى بانقەلرنڭ بررسنده صا-
قلانوب، مدرسەنڭ كرا گنچەگنه متوليلر آلوب وبروب طورسونلر.
ای) متوليلر هر قابوسى مذكور پادۋوريه هم نومبرلرنڭ ايراديني
ممكن قدر آرتدررغه طرشسونلر ايدى. اوشبو مقصودغه خدمت ايدر
لك ابانتلى بر كشيى آيروم وظيفه وبروب مكاربەگه بيارله طورغان
اولسون. بو كشى اوزم كنك داخودني آرتدررغه پك طربشه طور-
غان كشى بولسون ايدى. ك) مدرسەنڭ اداره سنده قيلنغان اش
لر همده آقچەنڭ ايراد و مصرفى خصوصنده متوليلر هيئتى هر
يل اورنبورغ جمعيت خيريەسى ايله دوخاوبوى صوبرانيەغه
حساب تاپشروب طورسونلر. ل) مدرسەنڭ مديرى، مدرسلرى
ومعلملرى بو كونگه قدر اولديغى كبى بوندن صوڭ هم اشـانچلى
مسلمانلردن تعيين ايداوب طورسون. مدرسەنڭ مديرينى مدرسەده
باش مدرس اولغان كيمسه مصلحتى ايله متوليلر هيئتى صايبى طور-
غان اولسون. مدرسەنڭ مدرسلرينى هم معلملرينى مدير مصلحتى
ايله متوليلر هيئتى صايلى طورغان اولسون، بوندن باشقه خادملرنى
باللامق و چغارمق مدير اختيارنده اولسون. م) محكمەلر، مأمور-
لر همده خصوصى آدملر ايله معامله قيلمق مدير اشى اولور. مدرسه
نڭ خارابيسنوا جيئى ده مدير قولنده اولور. (٢ نچى وصيت نامەنڭ
٢ نچى مادەسنده: «برنچى وصيت نامەنڭ ٧ نچى مادەسينى شـويله
اوزگرتەم: ـــ اورنبورغده ٦ نچى مسجد پاننده اولان مدرسه بر هيچ
بر قوم وملتنى ايرماى جميع مسلمانلر ايچون روحانى بر درسخانه
حالنده اولسون ديون جديده ودنيوى علملر امام ومعلم هم مدرس
لر ايچون كرك مقدارده اوقولسون. يعنى ملالر همده مسلمان روحانى
مكتبلرنده اوقوتوچيلر ايچون كرك قدرلى اولسون. درسلرنى ودرس
ترتيبلرينى اوزگرتو، صنفلرنى وشعبەلرنى كچرايتو و زورايتو برنچى
وصيت نامەنڭ ١٨ نچى ١٩ نچى مادەلرنده بيان ايدلـگان روشده

متولیلر هیئتی ایله معلم و مدرسلر هیئتینڭ قراری اینه‌گنه اولسون »
دیمشدر. بوندن مقصودی ۷ نچی ماده‌ده مدرسهٔ حسینیه‌گه عائد اولان
پاراغرافلرنڭ حمله‌سیمی یا که بعضیسیمی اوزگرتمك اولمشدر ؟ اوشونی
آچیق بیلمادیکمز سبلی ۲ نچی وصیت عبارتیبی هم کوچرگه لزوم
کورلدی).

۸) بوندن اولگی ماده‌لرده ذکر ایدلمش یورت ونومیرلری نم
وصیرم ، مدرسه‌نڭ هر تورلی فائده‌سینی کورانوب ، بوقاریده ذکر
ایدلمش شرطلر ایله ـ کیچکدرمی مدرسهٔ حسینیه اداره‌سینه (متولیلرگه
دیمکنی قصد اینسه کرك) تابشرسونلر.

۹) اورنبورغ شهرنده جمعیت خیریه‌گه نم مالمدن ۲۵ بیڭ صوم
آقچه ویرلور. شول شرط ایله که: جمعیت خیریه، مدرسهٔ حسینیه
اداره‌سینڭ خارایستوینني حسابلرینی هر یل تفتیش ایدوب
طورسون.

۱۰) بیژی شهرنده یاقوفلوف همده قارانده آپاقوف یورتی برابرندن
حاصل اولان ۱۲۰ بیڭ صوم آقچه‌عه، اکرده متولیلر فائده‌لی کورسه‌لر
غیر منقول ملك آلورلر و هر حالده اوشبو ۱۲۰ بیڭ صوم‌نڭ نصفی
اولان ٦۰ بیڭ صوم‌دن حاصل اوله‌چق واردانني اوشبو روشده صرف
قیلورلر :

آ) مدرسه ایچون درس کتابلری همده اسراف، سفاهت و مسکرات
علیهنده یازلمش دینی، اخلاقی وهم رساله‌لر باصدررغه بیشیوز صوم.
هر بر رساله ایچون تیوشلی آقچه‌نی متولیلر مصححی ایله مدرسه هیئت
اداره‌سی تعیین ایلر. ب) قزان ، اورنبورغ شهرلرنده اولان هنر
وصنعت مکتبلرنده (ریمسلینی اشقولالرده) آلتیشاردن اون ایکی شاکرد
اوقوتورغه بر ملك اوچیوز صوم بو شاگردلر مکتب ابتدائیلرمزنڭ
برسنده اوچ دورت یل اوقوغان اولوب دین اسلام قاعده‌لرینی بیلو
لری حقنده شهادت نامه‌لری اولورغه تیوشلی. ۋ) مدرسهٔ حسینیه‌نڭ

رشدیه قسمدن شهادت نامه آلغان ایکی شاگردنی قرانده اوچینلسکی اشقولاده اوقوتورغه، تیوشلی قدر استیپندیه ویرلسون، شول شرط ایله که اگرده متولیلر کرك تابسه‌لر آنده اوقوب بتردیکلریدن صوڭ متولیلر هیئتی مصلحتی بوینچه مدرسه طرفندن تعیین ایدلگان وظیفه ایله مدرسهٔ حسینیه‌ده دورت یل خدمت قیلورغه مجبور اولسونلر. ع) مدرسهٔ حسینیه‌نڭ رشدیه قسمنی تمام ایتکان دورت شاگردنی تجارت مکتبنه (قامیرچسکی اوچیلشچه‌ده) اوقونورغه سکز یوز صوم. د) دین اسلام قاعده‌لرینی بیلوچیلگینه برنڭ ابتدائی مکتبمرده شهادت نامه‌سی اولغان ایکی شاگردنی غیمنازیه‌ده، ایکی شاگردنی ریالنی اوچیلشچه‌ده اوقونورغه بر مڭ ایکیوز صوم. ی) حکومتنڭ عالی مکتبلرنده دورت شاگرد اوقونورغه بر مڭ ایکیوز صوم. بونلردن بری یوریدیچسکی فاکولتیده، بری ۋاستوچنی فاکولتیت یاخود فیلولوغیچسکی فاکولتیده، بری طب (میدیتسینسکی فاکولتیت) ده یاخود طبیعیات (یستیستونینی فاکولتیت) ده، بری ده تیخنالوغیچسکی اینستیتوتده اوقورلر. بو کشیلر هر قایوسی قابلیتلی مسلمان بکیتلرندن صایلانوب آلنغان اولسون. بو آیتولگان استیپدیه‌لر شرطلری طوغری کاسه بیگراك برنڭ مدرسهٔ حسینیه‌ده خدمت ایته طورغان یاخود خدمت ایتکان کشیلرنڭ بالالرینه ویرلسون. آنلر بو استیپندیه‌لرنی آلورلر. قورسلرنی تمام ایتدیکلرندن صوڭ تعیین ایدلگان وظیفه‌گه راضی اولوب مدرسهٔ حسینیه‌ده دورت یل خدمت قیلورلر. اگرده مدرسهٔ حسینیه‌ده اورن بولماسه اول وقت بو شرطغه رعایت ایدلماز. اگرده زمان اقتضاسینه کوره یاش مسلمانلرنی اوشبو مکتبلرده اوقونوق مناسب کورلماسه متولیلر هیئتی، مسلمانلر ایچون بیگراك فائده‌لی اولان مکتبلرگه استیپندیه‌لرنی کوچررگه اختیارلیدر. ژ) اورنبورغده مدرسهٔ حسینیه‌ده تربیه ایدلگان قابلیتلی شاگردلردن ایکیسنی حج قیلمق ایچون باررگه ایکی مڭ صوم بو

شاگردلر حقدن صوك مدرسهٔ حسینیه مدرسی و معلملر هیئتی کورساتکان شهرلرده اوچ دورت یل قالوب عرب تلبدك ، دین کتابلرمز یازلغان شیوه‌سیبی مکمل صورتده اوگره‌نوب قایتورغه مجبور اولسونلر. اگرده مدرسهٔ حسینیه شاگردلری آراسنده بو اش‌گه لیاقتلی شاگردلر تابولماسه متولیلر هیئتی مصلحتی ایله باشقه مدرسه شاگردلری اولسه‌ده بیارلور. ز) کاپیتالنی ریمونت ایچون هر یلده اوچیوز یکرمیشار صوم زاپاسنی کاپیتالغه آیروب قالنسون. بو صوما شول یورتلرنڭ اداره‌سی ایچون لازم اولغان مصارف آقچه‌سی ایله برابر یوغارده کورساتلگان مصرفلردن ایلك آلوب قالورغه تیوشلی.

١١) اگرده یورتنڭ ایرادی یوغارده‌گی ماده‌لرده کورساتلگان اشلردن آرتوب قالسه اول صوما متولیلرنڭ تعیینی بوینچه مسلمانلرنڭ معارفپرورانه خدمت ایته طورغان اشلرگه طوتلسون. اگرده شهرلرده بها وقیمتچیلك اولو سببلی اوتونچی پاراغرافنڭ ب ، ۆ ، ع ، د ، ی ماده‌لرنده کورساتلگان استیپندیه‌لر ایچون تعیین ایدلگان صومالر شاگردلرنڭ مصرفلرینه یتارلك اولماسه یاکه یورتنڭ وائده‌سی برر سبب ایله کیموسه ، متولیلر هیئتی، مدرسه‌نڭ مدیر و مدرسی مصلحتی ایله استیپندیه ویرله طورغان شاگردلرنڭ صانلرینی کیمتورلر.

١٢) (فسخ اولنمش).

١٣) (١٠نچی ماده‌گه داخل).

١٤) ١٠نچی ماده‌ده اولان ١٢٠ بیك صومنڭ نصفی اولان ٦٠ بیك صومنڭ وارداتی اوز طرفمزدن خصوصی دفتر ایله یازلوب کوسترلمش ٦٠ عدد اصول صوتیه ایله اوقوتوچی معلملرگه یاردم طریقی ایله ویرلور. قایسی معلم‌گه نه قدر ویرله‌چکی مذکور دفترمده بیان قیلنور.

١٥) شرعا وارث دگل همده مدیه و بررگه دیه طرفمدن تعیین اولنمامش یاقینلرمه اوز طرفمدن تعیین ایدلمش روشچه آقچه ویرلور. بو آدملرنڭ اسملری و نه قدر ویررگه ایدیکی دولت بانقه‌سنده

صندوقده صاقلانمشدر.

١٦) دخی ٢٠٠ بیك صوم آقچه اورنبورغ شهرنده ٦ نچی مسجد نڭ اداره‌سینی واستعمالینی تأمین ایچون تعیین قیلدم. متولیلر هیئتی اوز مصلحتی ایله بونڭ ایرادینی مذکور مسجد کرکینه طوتارلر. اصل صوما ایسه دولت حربیه‌سنده‌پراسینتلی کاغذ حالنده صاقلانور. متولیلر اکرده حاجت کورسه‌لر بونڭ ایرادندن هم حسینیه مدرسه‌سی ایچون ده صرف قیلورلر. فائده‌سی کوبراك کیله‌چکی امید ایدلسه بو آقچه‌دن غیر منقول ملك آلوب قوبارغه متولیلرنڭ اعتبارلری وار. ٧نچی ١٠ نچی ١٤ نچی ماده‌لرده بیان قیلنمش مقصودلر ایچون مسمالر آراسندن وقف ایدوب نرسه ویروچیلر اولسه قبول قیلمق طوغرسنده متولیلر هیئتنه بتم طرفمدن رخصتدر. اگرده وقفلری یلینه ٥٠٠ صوم واردات ایله تأمین ایدلسه وقف صاحبلری ١٢ متولی آراسینه متولی اولوب قبول ایدلسون.

١٧) (فسخ اولنمش).

١٨) وفات اولدیغمدن صوڭ، اوشبو وصیت نامه‌ده یازلمش وآڭا متعلق اولمش خدمتلری قیلوب طورر ایچون اوشبو کیمسه‌لرنی متولی ایدوب، متوبنڭ خدمتنی قیلوب طورمقلرینی اوتنه‌م: ١) اورنبورغده کوپیس اورمنڭ طوغاسم محمود علی اوغلی حسینوف. ٢) مهدی یوسف اوغلی دیوبشوف. ٣) محمود سیف الملوك اوغلی عثمانوف. ٤) محمدشاکر محمد صادق اوغلی رامییف. ٥) محمد ذاکر محمد صادق اوغلی رامییف. ٦. ملا عبدالعلیم عبدالعلام اوغلی دوانشین. ٧) عیسی حمید الله اوغلی بیکبیوف. ٨) نصر الله کمال بای اوغلی یادکاروف. ٩) نورعلی حسین اوغلی عبداللین. ١٠) محمدفایح عثمان اوغلی کریموف. ١١) میرزا ذاکر شاه احمد اوغلی جبروف. ١٢) عبدالحمید عبدالغنی اوغلی حسینوف.

١٩) اگرده مذکور متولیلردن بربسی وفات اولسه یاخود بر سبب ایله وظیفه‌سینی ایفا ایده آلماسه قالغان متولیلر اکثریت

ایله آنڭ اورنینه متولی صایلاب متولیلرنڭ صانلریبی اون ایکی گه یتکروب طوررلر. مذکور کیمسه‌لردن صوڭ آنلرنڭ اورنلرینی قبول ایده‌چك آدملر حقده‌ده شول قاعده اجرا ایدلور. مدرسه‌اولوب طورغان مدتده متویلر هیئتی شویله صایلامق ایله هر وقت اون‌ایکی کشی اولوب طوررغه تیوشلیدر.

۲۰) میراثماللرمنی وارثلرمگه، وصیت نامه‌ده یازلمش یافیلرمعه و متولیلر هیئتنه تاپشرر ایچون اوشداق سودا اشلارمنی بورتور ایچون اوشبو کیمسه‌لرنی وصی ایدوب تعیین قیلدم: ۱) قارغالی کوپیسی محمدعلی خلیل‌الله اوغلی یارالیین. ۲) قران کوپیسی صادق صفا اوغلی علکایبو. ۳) عیسی حمیدالله اوغلی ییکییو. ٤) اوزمنڭ بر طوغمه برادرم اورنبورغ کوپیسی محمودعلی اوغلی حسینوف. ۵) قران غوبرناسی چیستپول اویازی حارث ظریف اوغلی فیض‌اللین. ٦) قران کوپیسی صادق عیسی اوغلی موسین. ۷) اورنبورغ غوبرناسی هم اویازی باشقرد محمدعبدالعلام اوغلی دولتشین. خدمتری تمام اولدیغندن صوڭ اوشبو وصیلرم خدمتلری برابرینه بر یبلڭ بیشار یوز صوم خدمت حقی آلورلر.

۲۱) اگرده بش بیڭ توقز یوز دورتنچی یل یکرمنچی ییوارده یازلمش وصیت نامه‌منڭ اون سکزنچی و اون توقزنچی ماده‌لرنده کورسه‌تلگان اورنبورغده آلتنچی مسجد مدرسه‌سی خصوصنده تأسیس قیلنه‌چق یاپوچیتلی ساوەت (متولیلر هیئتی) بر ر مانع سببلی تأسیس ایدلماسه، کاپیتال وقف ایتمکده اولغان مقصودلرمه ایرشمڭ ایچون اوپشستوا هم سایوررلر حقده اولغان نظام نامه‌لرگه موافق قیلوب احمدعلی اوغلی حسینوف کاپیتالی ایله تأسیس قیلنمش تعلیم وتربیه هم ده مؤسسات خیریه اوپشستواسی یاصامەلریبی، تعیین ایدلمش کیمسه‌لردن اویمەم. بو حالده یاپوچیتلی ساوەت امرینه تاپشرلاچق جمیع مالم اوشبو اوپشستوا امرینه تاپشرلورغه تیوشلی. اگرده

بوندای اوپشسنواده یاصامق ممکن اولماسه یاخود یاصالغان صوڭنده یابلسه، بنم وصیت اینکان کاپیتالم اورنبورغده آلتنچی مسجد امامی ایله شول محلەنڭ پاپوچیتللری امرینه تابشرلسون .

XIII

وقفلر وٌ صرف قیلنەچق اورنلری .

وقف نامەلرگه کوره احمد بایبڭ بو کونده متولیلر (*) قارامقنده اولان وقفلری اوشبو نرسەلردن عبارتدر : ۱) مکاریەده حسینوفسکی پادؤوریه . ۲) یوز بکرمی بیڭ صوم آقچه (شمدی زالوغ آلوب قائض درابرینه بورچغه ویرلمش) . ۳) ایکیوز بیڭ صوم آقچه (ربنتلر) . بونسی دولت بانقەسنده صاقلانمقدەدر . ٤) اورنبورغ شهرنده حسینیه مدرسەسی ، بتون بنالری ویورتلری ایله . ۵) مسجد حضورنده اولان یورت .

* *

حسینوفسکی پادؤوریه وارداتی بویله تقسیم ایدلنەچك :

۱) اوربنی تعمیر قیلور ایچون اون بیڭ صومغه یتکانگه قدر هر ییل ۵۰۰ صوم آقچه آلوب بانقەغه صالوب راپاسنی قاپیتال یاصالاچق ، اگرده تعمیر قلان ایچون اوشبو آقچەدن طوتلور اولسه کیموگان اورن طولدرلوب طورلاچق .

۲) اورنبورغده اولان ٦ نچی مسجدنی تعمیر قیلو ، باغو هم یاقتورنو ایچون هر ییل ۳۰۰ صوم ویرلەچك .

(*) قزان شهرنده مدرسهٔ محمدیه قاشنده‌سینه اولان وقفلری شول مسجد ومدرسهٔ گه نظارت ایتمکده اولان پاپوچیتللر قارامقندەدر. متولیلر نظارتنده دگل .

۳) مذکور مسجد خادمنه ، خدمت حقی اوله‌رق هر یل ایچون ۱۲۰ صوم ویرله‌چك .

٤) مدرسه پروغرامی ایله درس اوقونه‌قده اولان مدرس‌گه هر یل ایچون ۳۰۰ صوم ویرله‌چك .

۵) حسینیه مدرسه‌سینك مدیرلرینه ، مدرس و معلملرینه ، خادملرینه ، شاگردلر تربیه‌سینه و اوقو اسبابنه صرف قیلنه‌چق .

یوز یگرمی بیك صوم وارداتی ـ بونك صرف قیلنه‌چق یرلری کیله‌چك XIV بابده بیان قیلنور.

ایکیوز بیك صوم وارداتی ـ اورنبورغده ٦ نچی مسجد ایله حسینیه مدرسه‌سی فائده‌سینه صرف ایدلنور.

حسینیه مدرسه‌سینه تابع اولان بوش یورتلردن کامش واردات ، طبیعی ، مدرسه‌سی فائده‌سینه صرف ایدلورگه تیوشلیدر .

XIV

۱۲۰ بیك صوم وارداتی .

اوشبو ۱۲۰ بیك صومنك یاروسی اولان ٦۰ بیك صومدن حاصل اولاچق ایراد ، احمد بای طرفندن دفتر قیلوب یازلمش ٦۰ اورنده‌غی اصول جدیده معلملرینه ویریلوب طورلور . (بونك حقده ، نو کوندن اعتبارا قاعده‌لر توزلوب شوکا موافق ویرله‌چکدر . فقط بویله بر قاعده توزلوب تورلمادیکندن ، اوشبو رساله‌ی یازدیغمز وقت معلوممز اولمادی) .

ایکنچی ٦۰ بیك صومنك وارداتنی تقسیم ایتمك حقده وصیت نامه‌لری اساس طوتوب متولیلر طرفندن اوشبو روشده قاعده‌لر ترتیب ایدلمشدر . مذکور قاعده‌لر بویله‌در :

استیپندیه‌لر.

وصیت نامه‌ده کوسترلمش استیپندیه‌لر بونلردر:

۱) قرانده اوچیتلسکی اشقولاده ایکی شاگرد تربیه أیلر ایچون، بورك مقداری بیان ایدلمگان ایسه‌ده هر بریسه ۱۵۰ صومدن ۳۰۰ صوم تخمین ایدرگه تیوشلی.

۲) قران واورنبورغ ریه‌سلیسی اشقولالرینك هر برنده ٦ شاگرددن ۱۲ شاگرد، جمله‌سینه ۱۳۰۰ صوم.

۳) تجارت مکتبنده (قاممیرچسکی اوچیلشچه‌ده) ٤ شاگرد. جمله‌سی ایچون ۸۰۰ صوم.

٤) غیمماربه و ربالنیك هر برنده ۲دن ٤ شاگردکه ۱۲۰۰ صوم.

۵) عالی مکتبلرده ٤ شاگرد. یوربدیچسکی، ۋاستوچنی یاکه فیلولوغیچسکی، طبی یاکه یستیستوتبسی، تیخنولوغیچسکی اینستیتوتده بور شاگرد اوقوتولور. جمله‌سی ایچون ۱۲۰۰ صوم.

٦) بیان ایدلمش استیپندیه‌لرگه ۶۰۰۰۰ صومنك فائده‌سی یتشماز اولسه شاگردلرنك صانلری کیموتلور. بونده ذکر ایدلگان مکتبلردن توبه‌ن درجه‌ده اولمار شرطی ایله مسلمانلر ایچون فائده‌سی امیدلی کورلگان ایکنچی بر مکتبلر ایله تبدیل ایتمك متولیلر اختیارنده‌در. بونده کوسترلمش اورنلردن آقچه آرتوب قالسه مسلمانلر آراسینه اوقو واوقوتو تاراتر ایچون صرف قیلنور.

۷) استیپندیه‌لرنی صورا‌وچی اولماسه یاکه شرطلری تابولمادیغی سببلی، استیپندیه‌لر صوراوچیلره ویرلماسه، اوشبو صوما استیپندیه حسابنده قالور، کله‌چك بللر ایچون آی قصا ایتمك لازم اولمار.

II

استیپندیه ویرلمك ترتیبلری.

٨) استیپندیه ویرلهچك شاگردلرنڭ مسلمان وگوزل خلقلی اوهقلری، اورلری وعائلهلریدڭ اوقومق مصرفینی بیگل کوتارلك درجهده بای اولماوسرلقلری اوشداق باشقهدر استیپندیه ایلهواثك لهماوسرلکلری شرطدر.

٩) استیپندیه صورالاچق کاغدلر متولیلر ادارهسینه یاکه رئیس اسمینه ویرلور. ٢١ یاشی تمام اولمغان شاگردلر ایچون ولیدر صوراموی شرطدر.

١٠) استیپندیه صورالوب ویرلهچك کاغدلر اینه برلکده اوشبو حجت نامه (داقومینت)لر اولورغه کرك: ١) «اوقوب تمام ایتدیکم صوڭ اگرده متولیلر لازم کورسهلر آنلرنڭ تصرفلری آستنده عادتده اولهچق وظیفه برابرینه دورت یلدن آر اولماو شرطی ایله عمیه مناسب وقف خدمتی قیلورم» دیه یازلمش وعده کاغدی ٢) اوچیتلسکی اشقولا اینه تجارت مکتبلری ایچون حسینیهنڭ رشدی صنفی تمام ایتدیکی حقده شهادت نامه. ٣) غیمنازیه ایله ریالنی ایچون حسینیه نڭ ابتدائی صنف درسلرندن امتحان طوتدیغی حقده شهادت نامه. ٤) ریمسلنی اینه عالی مکتبلر ایچون نه یرده اوقسهده ترتیبلی بر دینی ابتدائی مکتب درسلرینی تمام ایتدیکاری حقده شهادت نامه. ٥) باخصوص عالی مکتبلر ایچون اورتامکتب فنلرینی تمام ایتدیکلریدن شهادت نامه هم آتیستات.

١١) استیپندیه آقچهلری شاگردلر اوقوب طورمقده اولان مکتبلرنڭ ادارهلرینه هر یارتی یلده طوغری یبارلوب طورلور. تیوشلی اورنینه تاپشرمق شرطی ایله متولیلردن بررسی آلمش آقچه، اورنینه تاپشرلمش صانالور.

١٢) استیپندیه ایله واثقلوچی شاگردلر هر یارتی یلده بر مرتبه،

اوزلرینڭ اوقولری حقنده نظامه موافق ایدوب تابشرلردن نسخه همده احلاقلری حقنده شهادت نامه آلوب متولیلر ادارەسینه بیاروب طوررلر.

١٣) مقبول عذر اولمی طوروب تیوشلی وقتلرنده تائل وشهادت نامه بیارمگان یاکه ٨ نچی مادەده کوستلمش شرطلری بوزولغان شاگردلرنڭ استیپندیەلرینی متولیلر توقتاترلر. بوندن باشقه صورتلرده ویرلورگه باشلانمش استیپندیه دوام ایلر.

١٤) استیپندیه صوراوچیلر کوب اولدیغنده اوشبو شاگردلرنڭ حقلری آلده اولور: ١) مدرسهٔ حسینیەده اوقوچیلر. (حسینیەده طوتاشدن بر قش اوقوچیلر حسینیەده اوقوغان حساب ایدلور واحلاقسزلقلری سببدن چیقارلمش شاگردلر بونڭ ایله فائدەلنه آلمازلر). ٢) حسینیەدن آلمش شهادت نامەلرنده اورتا حساب نمرەلری یحشیراق اولانلر. ٣) بو کون اوقومقده اولدقلری یاکه اوقوب تمام ایتدیکلری مکتبلردن آلمش تابللریڭ اورتا حسابی یحشیراق اولانلر. ٤) آتالری وولیلری وقف اشلرنده خدمت ایدوچیلر وخدمت ایتمشلر. ٥) مکتبلرنڭ یوقاری صنفلرنده اوقوچیلرنڭ حقلری توبانلرگه کوره مقدمدر. مثلا ٧ نچی ایله ٨ نچی صنف عینیاریەده اوقوچیلر هر جهتدن برابر اولسەلر ٨ نچی صنف شاگردی آلور.

١٥) ٨ نچی مادەده اولان شرطلر حقنده اولان همده مدرسهٔ حسینیەدن باشقه غیر رسمی مکتبلر ادارەلری طرفندن ویرلمش شهادت نامەلرنڭ درستلکی بریر محکمەنڭ تصدیقی ایله بیلنور. متولیلردن ایکیسی یارو ایله تصدیق ایتسەلر بو هم مقبول اولور.

اوشبو تدبیرلر تجربه ایدوب کورر ایچون وصیت نامەنی اساس اعتبار ایدوب وقتلیغنه اولەچقدر. اوخشامغان یاکه عمل قیلورغه ممکن دگل مادەلر وارلغی معلوم اولسه وصیت نامەگه موافق اولەرق شرطی ایله متولیلر طرفندن اوزگرتلور.

III

حجگه يبارمك.

هر يل ايكى شاگرد حجگه يبارلور و هر شاگرد ايچون ۱۰۰۰ صومدن ۲۰۰۰ صوم ويرلور.

۱٦) حجگه يباريله‌جك شاگردلر حسينيه مدرسه‌سنده اوقوچى ياكه اوقومش، علم واخلاق هم ديندارلق طوغروسنده الڭ يخشيلرندن اولمقلرى شرطدر.

۱۷) حسينيه مدرسه‌سى شاگردلرينڭ يوقارى صنفلرى توبان صنفلره كوره آلده حساب ايديلور. صوراوچى شاگردلر هر جهتدن بر درجه‌ده اولسه‌لر هيئت معلمين طرفندن ترجيح ايديلمشلرى يبارلور.

۱۸) حسينيه مدرسه‌سى شاگردلرندن صوراوچى اولماسه، ياكه بر مقبول سببگه كوره متوليلر طرفندن سؤاللرى رد اولنسه اول وقت حجگه وارمق حقى باشقه مدرسه شاگردلرينه كوچار. فقط علملرينڭ درجه‌سى معلوم اولسون ايچون مدرسهٔ حسينيه حضورنده امتحان ايديلمكلرى واخلاقلرينڭ گوزل ايديكى حقنده اوزى اوقومش مدرسه اداره‌سندن شهادتنامه‌سى اولمق شرطدر.

۱۹) حجگه واروچى شاگرد، بوندن مقدم بدل ايله وارمامش، حقيقى عسكرلك خدمتندن قورتولمش كيمسه اولورغه ومتوليلر تعيين ايتمش اورنده ايكى يلدن آز اولماز شرطى ايله علوم عربيه تحصيل ايتدوى شرطدر.

۲۰) حجگه واروچى شاگردگه، پاسپورتنى قوليغه طوتوب كيتديكى صوڭ متوليلر پراۋليبيه‌سى طرفندن ۱۰۰۰ صومدن ٤۰۰ صومى ويرلور، اورنلاشوب اوقورغه باشلاديغى صوڭ يعنى اولگى يلده ۳۰۰ صوم و ايكنچى يلده ۳۰۰ صوم يبارلور.

IV

کتاب یازوچیلرغه مکافات.

مدرسه‌لرده اوقولورغه موافق دینی و دنیوی درس کتابلری هم ده اینسرکلك و باشقه بوزوقلقلردن منع ایدرگه سبب اولوردای اثرلر نشر ایدر ایچون هر یل ٥٠٠ صوم ویرلور.

٢١) کتابلرغه مکافات ویررگه یاراب یارامادیغی، یارادیغی تقدیرده ویرله‌چك مکافات نه مقدارده اوله‌چغی حقنده هیئت معلمین طرفندن صورالوب، ممکن قدر آنك فکرلری معتبر طوتلور.

٢٢) کتاب و رساله‌لر، یالگز مؤلفلری و مترجملری صورمق اریمه کوره‌گنه تفتیش ایدلور. شونك ایچون کتاب یاروچیلرنك مفصل آدرسلری اولمقی شرطدر.

اوشبو قاعده‌لری دستور العمل طوتمق طوغروسنده اوز طرفمدن منع یوق ایدیکنی اورنبورغ دوخاونوی صوبرانیه‌سی ١٩٠٩ نچی یل ١ نچی دیکابرده اولان اوکاری ایله متولیلرگه خبر ویرمشدر.

XV

وصیت نامه‌ده مذکور متولیلر.

١) محمود علی اوغلی حسینوف — احمد بایك اوریمك بر طوغمه ایبسی اولوب اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طوره ایدی. ١٩١٠نچی یل آوغوست آینده وفات اولدی.

٢) مهدی یوسف اوغلی دیؤیشف — اورنبورغ شهرنده مشهور سوداگرلردن ایدی. حاضرنده وفاتدر.

۳) محمود سیف الملوك اوغلی عثمانوف ـ اورنبورغ شهرنده طورر، سوداگردر.

٤) محمد شاکر محمد صادق اوغلی رامییف ـ اورنبورغ شهرنده اوز بورتنك همده ویرخورال اویازنده اولان پربسکه‌سنك طورر.

٥) محمد ذاکر محمد صادق اوغلی رامییف ـ اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده همده ویرخورال اویازنده اولان پربسکه‌سنك طورر. ۱۹۰۹ نچی یل مای آیینده متولیلکدن استعفا قیلدی.

٦) عبدالعلیم عبدالعلام اوغلی دولتشین ـ اورنبورغ شهرنده ٦ نچی مسجد حضورنده امامدر.

۷) عیسی حمیدالله اوغلی ینیکییف ـ بلبای اویازدی قارغالی قریه‌سی میرزالرندن اولوب بو کونده دولت دوماسنده اعضادر

۸) نصرالله کمال بای اوغلی یادکاروف ـ بخارا تبعه‌سندن اولوب اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر ایدی. ۱۹۰۸ نچی یلده وفات ایتدی

۹) نورعلی حسین اوغلی عبیداللین ـ اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر ایدی. ۱۹۰۷ نچی یلده وفات ایتدی.

۱۰) محمد فاتح غلمان اوغلی کریموف ـ «وقت» غزته‌سینك محرری اولوب، اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر.

۱۱) میرزا ذاکر شاه احمد اوغلی خیروف ـ اورنبورغ شهرنده اوز یورتنده طورر.

۱۲) عبدالحمید عبدالغنی اوغلی حسینوف ـ احمد بایناك بر طوغمه قارنداشی عبدالغنی حاجی اوغلی اولوب اورنبورغده اوز یورتنده طورا.

احمد بای طرفندن تعیین ایدلمش اوشبو ۱۲ متولیدن دورتی وفات و بری استعفا ایتدی. قالان یدیسی ایسه همیشه متولی اولوب طوررلر. کیموگان متولیلر اورینه یا کیلر صایلانمش وعددلری ۱۲ گه طولدرلمشدر.

خاتمه .

احمد بای وفات ایتدی ایسه‌ده اسمی وفات ایتمادی . انشاء الله هر وقت تیللرده خیر دعا ایله یاد اولنور ، مجلسلرده سویلانر ، خیراتنك تمثال مجسمی قیلنقدن اوله‌رق کوزلرگه کورلوب طورلور . بدی باش ایله بتمش آراسنده اولان مسلمانلرنك خاطرلرنده حرمتلو بر اورن آلور .

بزنك بو رساله‌مز احمد باینك شخصینه ترجمه اولمقدن زیاده اوز ملتنه بارم میلیون قدر حسنات قالدرمش آدم ترجمه‌سیدر . بر آدمنك شخصی ترجمه‌سینی یازار ایچون آنك کوب احوالینی بیلورگه خصوصا بو زمانده‌غی آدملرنك مختلف اشلر حقنده اولان مکتوبلرینی و اوزلرینه یازلمش خطلرنی کوررگه احتیاج وار . وارثلری و قریبلری ایله یاقین مناسبتم اولمادیغندن اوشبو ، شخصینه عائد حاللردن خبردار اولورغه موفق اولمادم . بن بونی آندن بوندن ییغشدروب یازدم . قدرتمزدن آنچق شوشی قدر کیلدی . ترجمهٔ حالینی شاید مفصل صورتده یازوچیلر یا که یازدروچیلرده اولور . یوز بیکلر ایله میراثنی آلمش کیمسه‌لر وبکرمی بیش بیك صوم خیراتنی آلمش بزم «اورنبورغ جمعیت خیریه‌سی» هم اوز طرفلرندن بر مکافات ایتمکسزین قالمازلر . «ذکر الفتی عمره الثانی» هم‌ده «تخلید الذکر فی الکتب عمر لایبلی وهو فی کل یوم جدید» دیمشلردر .

کندیسی ایله معارفه‌م غایت سطحی ایدی ، هیچ وقت معامله قیلمادم ، برلکده سفرده یورمادم ، خلق ایله اولان معامله‌سندن خبرم یوق . نه طریق ایله بایلق کسب قیلدیغی خصوصنده شهادت ویررگه حالمدن کلماز . الله تعالی هر بر یاشرون و اشکارنی بیلگوچی و اوزی حکم قیلغوچیدر . «ولا ازکی علی الله احدا» .

رضاء الدین بن فخر الدین

فهرست

٣	سوز باشی
٧	قارغالی شهری
١١	اورنبورغ شهری
١٣	احمد بای عائله‌سی
١٣	احمد بای
١٥	صبیاق وقتی و تربیه‌سی
١٦	کسب و تجارتی
١٩	اقتصادغه رعایتی
٢٢	دیانتی و اخلاقی
٢٤	امید و فکرلری
٢٨	خیراتی
٣١	حسینیه مدرسه‌سی
٣٤	وقف نامه و وصیتلری
٣٦	وصیت نامه‌سی
٤٦	وقفلر و صرف قیلنه‌چق اورنلری
٤٧	١٢٠بیك صوم وارداتی
٤٨	استیپندیه‌لر
٤٩	استیپندیه‌لر ویرلمك ترتیبلری
٥١	حج‌گه یبارمك
٥٢	کتاب یاز و چیلرغه مکافات
٥٢	وصیت‌نامه‌ده مذکور متولیلر
٥٤	خاتمه
—	« وقت » اداره‌سی طرفندن قوشلغان رسملر

اورنبورغ شهرنده «حسینیه مدرسه‌سی» .

«وقت» مطبعه‌سی اورنبورغده .

مرحوم احمد بای.

«وقت» مطبعه‌سی اورنبورغده.